

**ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН БА
НОМИ САДРИДДИН АЙНӢ**

ТДУ 9(575.3)

ТКБ 63.3 (2точик)

С-52

Бо ҳуқуқи дастнавис

САДИРОВ ШАРАФҶОН АҲТАМОВИЧ

«ТАЪРИХИ СИСТОН» ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ТАЪРИХӢ

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ

номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси

07.00.09. – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои

таҳқиқоти таърихӣ

Душанбе – 2022

Диссертатсия дар кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣи Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни омода шудааст

- Роҳбари илмӣ:** **Муллоҷонов Сайфулло Кучакович** - доктори илмҳои таърих, профессори кафедраи таърихи дунёи қадим, асрҳои миёна ва археологияи Донишгоҳи миллии Тоҷикистон
- Муқарризони расмӣ:** **Аюбов Абдусалом Рауфович** – доктори илмҳои таърих, мудири кафедраи таърихи умумӣ ва диншиносии Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров
- Абдувалӣ Шарифзода** – номзоди илмҳои таърих, мудири шуъбаи таърихи илм ва техникаи Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
- Муассисаи пешбар:** **Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав**

Ҳимоя рӯзи 19 октябри соли 2022, соати 13:30 дар ҷаласаи Шӯрои диссертатсионии 6Д: КОА-024 барои ҳимояи диссертатсияҳо оид ба дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯйи ихтисос, ки дар назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия дар Китобхонаи марказии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) ва дар сомонаи расмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (<https://tnu.tj/>) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат санаи «___» _____ соли 2022 тавзеъ шудааст.

Котиби илмӣ
Шӯрои диссертатсионӣ,
доктори илмҳои таърих

Акрамова С.Х.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Илми таърихнигории тоҷик дар ҳазор соли охир ба дастовардҳои азим ноил гашта, дар аксари бахшҳои маъмул ривож доштааст. Дар қатори таълифи китобҳои дар заминаи таърихҳои умумӣ ва дудмонӣ таърихномаҳои, ки ба шахру музофоти ҳос баҳшида шуда, ҳамчун *таърихи маҳаллӣ* аз онҳо ёдоварӣ мешавад, ҷойгоҳи муносиб дошта, аҳбори ингуна осор дар муайян кардани таърихи халқи тоҷик ва халқҳои дигари минтақа мақоми махсус доранд. «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ, «Таърихи Нишопур»-и Ҳокими Нишопурӣ, «Таърихи Байҳақӣ»-и Ибни Фундук, «Таърихи Ҳирот» намунае аз ин осор ҳастанд, ки таърихи тоҷикон бе истифодаи онҳо нокомил мебошад. «Таърихи Систон» низ аз ҷумлаи таърихномаҳое, ки ба маҳалли ҷудогона баҳшида шуда, дар бораи таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии тоҷикон аҳбори муҳим дорад. Бояд зикр кунем, ки Систон вобаста ба ҷойгоҳи муносиби ҷуғрофӣ ва стратегие, ки дошт, ин минтақаро дар тӯли таърих мумтоз сохта, сарнавишти чандин халқи ориёитабор, аз ҷумла порсҳо, тахориҳо, суғдиҳо ва ҳиндуҳо ба ҳам васл мекард. Ин сарзамини муҳимми таърихӣ акнун дар миёни ду кишвари ориёитабори Эрон ва Афғонистон тақсим шудааст.

«Таърихи Систон» дар бораи яке аз минтақаҳои муҳимми таърихиву фарҳангии тоҷикон – Систон, ки дар манобеи таърихӣ куҳан Сакистон ё Сагистон номида мешавад, маълумот медиҳад. Дар Систон аз қадим қавмҳои ориёӣ зиндагӣ карда, он дар ҳамаи марҳилаҳои таърихӣ тоҷикон – замони бостон, давраи то паҳншавии ислом ва асрҳои миёна нақши ҳалқунанда бозидааст. Ин асар дар бораи таърихи бостон ва асрҳои миёнаи тоҷикон аҳбори нодир дода, яке аз сарчашмаҳои асосӣ барои омӯзиши таърих, ҷуғрофия, мардумшиносӣ ва адабиёти тоҷик ба шумор меравад. Аксари муаррихони маъруф, ки роҷеъ ба таъриху фарҳанги тоҷикон таҳқиқ кардаанд, аз ҷумла А.Ю. Якубовский, Б.Ғ. Ғафуров, Саид Нафисӣ, Э. Браун, К.Э. Босворт ва дигарон аз «Таърихи Систон» ба унвони як сарчашмаи муътамад истифода кардаанд.

Чанд омил сабаб шуд, ки «Таърихи Систон» ҳамчун мавзуи таҳқиқотии рисолаи мазкур қарор дода шавад.

Омили нахустин он аст, ки «Таърихи Систон» дар бораи яке аз бахшҳои муҳимми сарзамини таърихӣ тоҷикон – Систон маълумот дода, дар ин асар гузаштаи Систон ҳамчун бахше аз таърихи умумии мардумони эронинаҷод фаро гирифта мешавад.

Омили дувум он аст, ки давраҳои муҳимме чун сукути Сосониён, замони истилои араб, ҳукумати Сомониён бар Хуросону Систон, Систон дар замони ҳукумати сулолаҳои туркнаҷод ва истилои муғул дар ин асар дар вобастагӣ бо таърихи минтақаҳои дигар тасвир шудааст. Ин аҳбор саҳифаҳои норавшани таърихи тоҷиконро комил карда, истифодаи он боиси камол ёфтани таърихи миллии мо мегардад;

Омили савум иттилооти муҳимми фарҳангии мавҷуд дар «Таърихи Систон» мебошад, ки барои таърихи забону адабиёти тоҷик аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Аз ҷумла, маҳз дар «Таърихи Систон» оварда шудааст, ки аз замони Саффорӣён бо забони форсии тоҷикӣ офарида шудани шеър ва забони маъмули даргоҳ гаштани он роиҷ гардид. Инчунин, асари мазкур танҳо сарчашмае мебошад, ки қасидаи «Модари май»-и устод Рӯдакӣ, комилан, дар он зикр гардида, асотиру фолклори фаровони тоҷикон дар он гирд оварда шудааст;

Омили чорум интиҳоби мавзуи мазкур вучуди ахбори нодир дар «Таърихи Систон» ва дар айни ҳол зикри ҳодисаҳое мебошад, ки дар ягон сарчашмаи дигар ба мушоҳида намерасанд. Ҳамчунон, ахбори мавҷуди «Таърихи Систон» имкон медиҳад, ки онро бо ахбори сарчашмаҳои дигар қиёс карда, хулосаи мантиқӣ ва наздик ба воқеият бароварда шавад;

Омили панҷуми интиҳоби мавзуи мазкур дар он аст, «Таърихи Систон» сарчашмаи беназир дар бораи вазъи иҷтимоӣ, хусусан, ҷунбишҳои мардумӣ мебошад. Аз ҷумла дар бораи нуфузи ҳаракати хориҷия дар асрҳои VIII-IX ва раҳбари мардумии Систон – Ҳамзаи Озарак «Таърихи Систон» ахборе додааст, ки дар ягон манбаи дигар дида намешавад. «Таърихи Систон» дар бораи ҷамъоварии молиёту хироч ва дигар аъмоли намояндагони ҳукумат хабар медиҳад, ки дар осори дигар мавҷуд намебошад;

Омили шашум ин аст, ки бо вучуди мақоми воло доштани асари «Таърихи Систон» дар сарои бошукӯҳи таъриху адабиёти тоҷик ва борҳо мавриди истифода қарор гирифтани он аз ҷониби доираи васеи донишмандони таъриху адабиёт, он то кунун дар қолиби як диссертатсия омӯхта нашудааст. Ҳамчунон, дар таърихнигории Тоҷикистон роҷеъ ба он мақолаҳои таҳқиқотӣ низ кам навишта шудаанд.

Ҳамин тавр, бо назардошти аҳамияти муҳимми «Таърихи Систон» дар таърихи халқи тоҷик, зарурати омӯзиши осори ниёгон ва истифодаи он дар баланд гаштани худшиносии миллӣ ва таҳқиқ нашудани ин асар дар қолиби як рисолаи илмиро ба эътибор гирифта, мавзуи зайлро ба ҳайси таҳқиқоти илмӣ интиҳоб намудем.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар хусуси «Таърихи Систон» ва ҷойгоҳи он дар таъриху адаби халқҳои форсизабон олимону донишмандони кишварҳои гуногун таҳқиқоте анҷом додаанд. Ин таҳқиқотро мо шартан ба чор гурӯҳ ҷудо намудем.

Дар гурӯҳи аввал донишмандони кишварҳои Аврупо ро шомил намудем. Аз миёни муҳаққиқони аврупоӣ Э. Денисон Россро нахустин паҷӯшишгари «Таърихи Систон» номидан мумкин аст. Ӯ дар хусуси қасидаи «Модари Май»-и Рӯдакӣ, ки аз баракати «Таърихи Систон» то замони мо расидааст, як таҳқиқоте анҷом дод ва тарҷумаи англисии ин қасидаро ба нашр расонд¹. Эдмонд Босворт дар китоби худ таҳти унвони

¹ Маликушшуаро Баҳор. Сабкшиносӣ. – Техрон, 1382. -С 44-50.

«Таърихи Систон» (аз омадани тозиён то баромадани Саффориён) таъкид мекунад, ки ҳеч асари дигаре ба андозаи «Таърихи Систон» дар барқарор кардани таърихи чанд марҳилаи муҳим муфид намебошад¹. Дар осори дигари ин муаллиф низ бар аҳамияти «Таърихи Систон» пайваста таъкид карда мешавад².

Бертранд Шпулер дар асари машҳури худ «Таърихи Эрон дар ду қарни нахустини исломӣ» воқеаҳои ду асри аввали хилофати Араб, ҷангҳои дохилии арабҳо ва паҳншавии ислом дар Эронро тасвир карда, роҷеъ ба ҷунбиши хориҷия низ маълумот додааст. Яке аз манбаҳои асосии ӯ дар ин замина «Таърихи Систон» мебошад³.

Олими барҷастаи Британия А. Лембтон дар заминаи таърихи асримиёнагии Эрон ҷандин асар эҷод карда, ки дар эроншиносӣ эътироф гардида, бештари муаррихони муосир ба ин осор истинод кардаанд. Ӯ бештар давраи исломии Эронро таҳқиқ карда, аз ҷумла перомони заминдорӣ дар Систон ва нақши ин минтақа дар асрҳои миёна сухан гуфта, борҳо ба маълумоти «Таърихи Систон» рӯҷуъ кардааст⁴. Дар ду пажӯҳиши олимони Донишгоҳи Кембриҷ «Таърихи ислом» ва «Таърихи Эрон»⁵ масъалаҳои назариявӣ ва амалии паҳншавии ислом ва воқуниши мардуми Эрон ва Осиёи Марказӣ ба он таваҷҷуҳ карда шудааст. Ҳар ду асар аз ҷониби мутахассисони соҳа навишта шудаанд. Ҳамчунин, дар осори донишмандоне чун Э. Браун, Ле Стренҷ, Р. Фрай, Ф. Дафтарӣ, Я. Рипка⁶ бисёре аз масъалаҳои дар робита бо сиёсат, иқтисод ва фарҳанги хилофати араб, аз ҷумла ташаккули фарҳанги исломии тоҷикон, мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Махсусан, таҳқиқоти Ле Стренҷ, ки ҷуғрофияи таърихии Систонро муфассал шарҳ додааст, хеле боаҳамият аст. Осори донишмандони Аврупо бо вучуди амиқ ва бунёдӣ будан, дар баъзе ҳолатҳо нисбат ба дини ислом ва мусулмон назари бадбинона доранд, ки ин омилро дар ҷараёни таълифи рисола дар мадди назар доштаем.

Ба гурӯҳи дувум таҳқиқоти олимони рус ва Шуравии собиқ шомил мешаванд. Академик В.В. Бартолд дар таҳқиқоти худ ба масъалаҳои гуногун, аз ҷумла таърихи асрҳои миёна ва ҷуғрофияи таърихӣ таваҷҷуҳи

¹ Босворт К.Э. Таърихи Систон» (аз омадани тозиён то баромадани Саффориён). Тарҷумаи Ҳасани Ануша. Техрон, Амири Кабир, 1377. -302 с.

² Bosworth C. E. The Chaznavids their empire in Afganistan and Esatern Iran 994-1040. - Edinbirgh, 1963. – С. 14 ва диг.

³ Шпулер Б. Таърихи Эрон дар ду қарни нахустини исломӣ. Тарҷумаи Ҷаводи Фалотурӣ. -Техрон, 1386.

⁴ Лэмбтон А. К. Молик ва зореъ дар Эрон. Тарҷумаи М. Амири. – Техрон, 1339; Лэмбтон А. Сайре дар таърихи Эрон баъд аз ислом. Тарҷумаи Я. Ожанд. -Техрон, 1363; Лэмбтон А. Тадавул ва таҳаввул дар таърихи миёнаи Эрон. -Техрон, 1370.

⁵ Таърихи ислом. Пажӯҳиши Донишгоҳи Кембриҷ. Тарҷумаи А. Ором. Техрон, 1386; Таърихи Эрон. Аз сукути Сосониён до баромадани Салҷуқиён. Пажӯҳиши Донишгоҳи Кембриҷ. Ҷ. IV. Зери назари Р.Фрай. Тарҷумаи Ҳ. Ануша. -Техрон, 1381

⁶ Броун Э. Тарих-и адаби Эрон. Тарҷумаи Солеҳ. -Техрон, 1358; Ле Стренҷ. Ҷуғрофияи таърихии сарзаминҳои хилофати шарқӣ. Тарҷумаи Маҳмуд Ирфон. –Техрон, 1367; Фрай Р.Н. Наследи Ирана. Перевод с англ. В.А. Лившица и Е.В.Зеймалю. -М., Наука, 1972; Дафтарӣ Ф. Традиции исмаилизма: Сб. статей. Пер. с англ. З.Оджиевой. М., «Ладомир», 2006; Рипка Ян. История персидской и таджикской литературы. Перевод с чешского. Редактор и автор предисловия И.С.Брагинский. -М., Прогресс, 1970.

хос дошта, дар қатори тавсифи тамоми марзи Эрони таърихӣ, ҷуғрофияи таърихӣ Систонро муфасссал баррасӣ кардааст¹. Ё борҳо ба ҷойгоҳи муҳимми Систон дар воқеаҳои асрҳои IX-XII ишора кардааст. Бартолд муътақид буд, ки қаламрави Систон дар гузашта густурда ва муҳим буда, соли 1872 миёни Эрону Афғонистон тақсим гардидааст. Мардуми бумии Систон ба ҳулосаи ин донишманди рус ва дигар муҳаққиқони аврупоӣ «асилтарини ориёитаборҳо» шумурда мешаванд, ки забону шакли замони Ҳахоманишиҳо ро нигоҳ доштаанд.

Забоншиноси машҳури рус Л.П. Смирнова соли 1965 рисолаи номзодии худро роҷеъ ба забони асари «Таърихи Систон» таълиф карда², соли 1974 ин китобро бо забони русӣ тарҷума ва нашр кард³. Тарҷумаи русии «Таърихи Систон» бо замираву табсира ва хошияҳои арзишманд ҳамроҳ мебошад. Нашри русии асари «Таърихи Систон» бар асоси нусхаи таҳиякардаи Маликушшуаро Баҳор ба роҳ монда шудааст. Дар дигар осор низ гоҳе ба таъриху фарҳанги Систон ишора шудааст, ки аз он низ истифода карда шуд⁴.

Донишмандони гуногун дар қатори минтақаҳои дигар роҷеъ ба Систон ва ҷойгоҳи он мақолаҳои таълиф кардаанд, ки дар ин таҳқиқот аз он истифода кардем. Аз ҷумла дар таҳқиқоти муаррихи замони Салҷуқӣён С. Агаджанов, ба Систон тавачҷуҳи хосс дода шудааст⁵. Монографияи Т. Қодирова доир ба шӯришҳои мардумӣ, аз ҷумла ҷунбишҳои, ки Систон ва минтақаҳои дигарро таҳти таъсир қарор доданд, маълумот додааст. Ин муаллиф аз «Таърихи Систон» низ истифода кардааст⁶.

Донишмандони Эрон ва Афғонистонро ба гурӯҳи сеюм шомил намудем. Омӯзиши ин асар дар Эрон пас аз он шуруъ шуд, ки солҳои 1881-1885 он порча-порча дар рӯзномаи «Эрон» ба нашр расид. Аммо вобаста ба ашъоре, ки дар ин китоб мавҷуд аст, мазмуни бештари мақолаҳо адабӣ буда, тавачҷуҳи донишмандонро ҷалб карда буданд. Соли 1896 Мирзо Абдулазимхони Гургонӣ мақолае таҳти унвони «Куҳантарин назми порсӣ» таълиф карда, ба омӯзиши ғайримустақими ин асар ҳусни оғоз бахшидааст⁷.

¹ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. //Соч.: В.9. т. - М. ИВЛ, 1963. Т.1.; Ҳамон муаллиф: В.В. Арабское завоевание и Туркестан при Саманидах. //Сочинения. Т.П. Часть 1. -М., 1963. С. 118-126; Ҳамон муаллиф. Историко-географический обзор Ирана.//Соч. Т. VII. М., 1971.-С.83-101.

² Смирнова Л.П. Язык «Та'рих-и Систан» (грамматика, лексика). Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. -Л., 1965.

³«Та'рих-и Систан» (История Систана). Перев., введ. и коммент. Л.П.Смирновой. -М., 1974.

⁴Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XV веках. -Л. 1966; Пигулевский Н.В., Якубовский А.Ю. и др. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. Л., изд. Ленингр. ун-та, 1958.

⁵Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX- XIII вв, Ашхабат: Илим, 1969. Саидбаев Т.С. Ислам и общество. Опыт историко-социологического исследования. М., 1978; Муминов А.К. Роль и место ханафитских 'улама в жизни городов Центрального Мавераннахра (II-VII | VIII-XIII вв.). Авт. дисс. на соискание ученой степени доктора исторических наук. -Ташкент, 2003.

⁶Кадырова Т. Из истории крестьянских движений в Мавераннахре и Хорасане в VIII - начале IX в. - Ташкент, «Наука», 1965.

⁷ История Систана. -М., 1974. -С. 14-15.

Муҳимтарин таҳқиқот дар робита бо «Таърихи Систон» ин нашри интиқодии асар ва шарҳу тавзеҳи таҳиягарони он мебошад. Ин нашр бо кӯшиши донишманд ва шоири машҳури эронӣ Маликушшуаро Баҳор имконпазир гардид ¹. Таҳиягари «Таърихи Систон» муқаддимаи муфассал ва шарҳу тавзеҳе бар ин асар нигошт, ки аҳамияти худро то кунун гум накардааст. Маликушшуаро Баҳор, инчунин, дар асари машҳури худ «Сабкшиносӣ»² ба мазмун, мухтаво, забон ва услуби баёни «Таърихи Систон» дахл карда, дар хусуси замон ва эҳтимоли чанд муаллиф доштани ин асар ишора мекунад.

Эраҷ Афшори Систонӣ асари муҳимму гаронарзише таълиф кардааст, ки он миёни донишмандон хеле машҳур буда, бо номи «Систоннома» машҳур аст³. Муаллиф дар оғози ин китоб навиштааст, ки китобро «ба мардуми озодаву покхӯйи Систон» тақдим мекунам. Ин китоб бешак ҷомеатарин асар роҷеъ ба таърих, ҷуғрофия ва мардумшиносии Систон ба шумор меравад.

Мақолаҳое низ дар бораи инъикоси таърих ва ҳувиати эронӣ навишта шудааст. Инчунин, дар бораи масъалаҳои забоншиносӣ ва сарфу наҳви «Таърихи Систон» низ чанд таҳқиқоте сурат гирифтааст⁴.

Ба гурӯҳи чорум мақолаҳои дар Тоҷикистон нашршударо шомил кардем. Дар замони Шуравӣ ва пас аз истиқлоли Тоҷикистон новобаста аз мақому манзалати «Таърихи Систон» асари муҳим ва ё таҳқиқоти ҷудогонае дар робита бо ин асар ва нақши он дар инъикоси таърихи халқи тоҷик сурат нагирифтааст. Асари академик Б. Ғафуров, ки муҳимтарин асари таърихнигории ватанӣ шумурда мешавад, дар чандин маврид ба сарнавишти Систон ва нақши ин мулк дар ташаккули таърихи халқи тоҷик ва забони форсии нав ишора кардааст⁵.

Дар энциклопедияи советии тоҷик мақолаи У. Тоиров роҷеъ ба «Таърихи Систон» нашр шудааст, ки хеле фишурда мебошад⁶.

Дар ҷилдҳои дувум ва савуми асари «Таърихи халқи тоҷик» ба сарзамини Систон ва нақши он дар ташаккули халқи тоҷик сухан рафта, инчунин, «Таърихи Систон» ба ҳайси яке аз манобеи муҳим дар омӯзиши таърихи замони Саффорӣён муаррифӣ ва мавриди истифода қарор гирифтааст⁷.

Муаррихи тоҷик С. Муллоҷонов дар чанд мақолаи худ доир ба аҳамияти сарчашмавии «Таърихи Систон» ва ҷойгоҳи он дар таъриху адабиёти тоҷик маълумот додааст. Дар монография худ низ ин муҳаққиқ дар бисёри мавридҳо ба «Таърихи Систон» таъия карда, ахбори онро

¹ Таърихи Систон. Ба тасҳеҳи Маликушшуаро Баҳор. –Техрон, 1366.

² Баҳор Маликушшуаро. Сабкшиносӣ. Техрон, 1337. -Ҷ. 2. -468 с.

³ Эраҷ Афшори Систонӣ. Систоннома. Техрон, 1369. Ҷилди 1. 750 с.

⁴ Умулбанин Ш., Сафарӣ Ф.Н. Раҳёфтҳои ҳувиати сарзаминӣ ва динӣ дар китоби «Таърихи Систон». -С. 131-158.

⁵ Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва нав. Душанбе, 2008. -С. 312-330.

⁶ Тоиров У. Таърихи Систон // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. Душанбе, 1987. –С.296.

⁷ История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. Том II.- Душанбе, 1999. – С.18, 325-332; История таджикского народа (XI-XIV вв) . Том III.- Душанбе, 2013. –С. 61-65.

дақиқ ва боаҳамият меномад¹. Муаллифи ин рисола низ чанд мақолаи илмӣ дар маҷалла ва маҷмуаҳо дар иртибот бо ҷойгоҳи «Таърихи Систон» ва ахбори арзишманди он ба нашр расонидааст². Ахиран донишманди тоҷик Шаҳбози Рустамшо асаре бо номи Фарҳанги «Таърихи Систон» ба нашр расондааст, ки барои мутахассисони забоншиносӣ хеле муфид аст³.

Баррасӣ ва нақди осори зикршуда, ошноии мо бо таърихи халқи тоҷик ва мушовара бо олимони варзидаи ватанӣ ҳамин нуктаро муайян кардааст, ки бо вучуди таълиф шудани баъзе мақолаҳо, то кунун дар қолиби як рисола ё асари ҷудогона «Таърихи Систон» мавриди омӯзишу таҳқиқи илмӣ қарор нагирифтааст. Ин ҳолат моро бар он дошт, ки ин сарчашмаи муҳимми таърихи ниёгонро дар ҷаҳонҷӯбаи диссертатсияи номзадӣ таҳқиқ намоем.

Робитаи рисола бо барномаҳо (лоиҳаҳо), мавзӯи илмӣ. Диссертатсия дар доираи татбиқи нақшаи дурнамои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи таърихи халқи тоҷики Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ барои солҳои 2019-2022 навишта шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Муҳимтарин ҳадафи ин таҳқиқот омӯхтани яке аз сарчашмаҳои муҳимми таърихи халқи тоҷик ва баъзе халқҳои минтақаи Эрон ва Осиёи Марказӣ – «Таърихи Систон» ба шумор меравад. Барои расидан ба ин ҳадаф муаллиф дар пеши худ ҳалли вазифаҳои зеринро гузошт:

- муайян кардани сабабҳо ва заминаҳои пайдоиши таърихнигорӣ маҳаллӣ дар асрҳои миёна;
- таҳқиқи «Таърихи Систон» ба ҳайси сарчашмаи таърихӣ ва муайян кардани ҷойгоҳи он ҳамчун манбаи муҳимми таърихӣ;
- муайян кардани муҳтаво, мазмун ва сохтори «Таърихи Систон»;
- мушаххас кардани сарчашмаҳои аслии «Таърихи Систон» ва ҷойгоҳи «Таърихи Систон»;
- бар асоси ахбори «Таърихи Систон» таҳқиқи ҷуғрофияи таърихии сарзамини Систон;
- муайян кардани сиёсати давлатҳои тоҷикии Тоҳириён, Сафғориён ва Сомониён нисбат ба Систон ва мардуми он;

¹ Муллоджонов С. «Таърихи Систон» и духовная наследие иранских народов // Культурное наследие – источник изучения истории, культурного и духовного возрождения мира. Ашхабат, 2008. –С. 145-146; Муллоҷонов С. «Таърихи Систон» ва авзои сиёсату мазҳабии асрҳои IX-XI милодӣ // Паёми донишгоҳи миллий. 2010. (нашри махсус). –С. 197-201; Ҳамон муаллиф; «Таърихи Систон» // «Донишномаи Рӯдакӣ». Душанбе, 2018. Ҷилди III. –С. 55-57; Ҳамон муаллиф; Ҷуғрофияи таърихии Систон дар асрҳои миёна // Паёми Донишгоҳи миллий №10, 2019. Қисми 1. –С. 117-122 (ҳаммуаллиф Садилов Ш.); Ҳамон муаллиф; «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ. Муруре перомун сохтори идорӣ ва русуми давлатдорӣи Ғазнавиён. –Душанбе, 2013.

² Садилов Ш. «Таърихи Систон» ва ҷойгоҳи он дар таърих, фарҳанг ва адаби тоҷик // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. 2019. №5 (82). С. 280-283.

³ Шаҳбози Рустамшо. Фарҳанги «Таърихи Систон». –Душанбе, «Матбаа», 2021.

- таҳқиқи сарнавишти Систон дар ҳайати давлатҳои Аббосиён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён;
- бар асоси ахбори «Таърихи Систон» ва қиёси он бо сарчашмаҳои дигари муайян кардани ҷунбишҳои халқӣ ва натиҷаҳои он;
- дар қиёс бо ахбори сарчашмаҳои дигар муайян кардани санаҳои муҳими таърихӣ;
- омӯзиши «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи нодир роҷеъ ба забону адабиёт, дину ойин ва фарҳанги тоҷикон.

Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши манбаи нодири таърихӣ – «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи гаронарзиши таърихӣ ба шумор меравад.

Мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионӣ омӯзиши «Таърихи Систон» ба ҳайси сарчашмаи нодири таърихӣ ва аҳамияти он дар инъикоси саргузашти тоҷикон ва дигар халқҳои минтақа ба шумор меравад.

Ҳудуди хронологии диссертатсия аз замони қадимтарин то асри XIV-ро фаро мегирад. Зеро сарчашмаи мавриди омӯзиши мо - «Таърихи Систон» таърихи Систонро аз давраи бунёди он дар замони хеле қадим сар карда, дар худ намунаҳое аз таърихи шифоҳӣ, фолклор ва таърихи дақиқи воқеаҳои асрҳои VII-XIV -ро низ гунҷодааст, ки ҳамаи ахбор бо сарчашмаҳои дигар қиёс гаштааст.

Ҳудуди ҷуғрофии диссертатсия, асосан, вилояти Систони таърихӣ, ки яке аз музофоти муҳими таърихӣ дар сарнавишти тоҷикон будааст, ба шумор меравад. Аммо вобаста ба иртиботи наздики он бо минтақаҳои дигари таърихӣ ва вобастагии он ба сиёсатҳои ҳамонрӯза, дар диссертатсия ҳодисаҳое низ баён ёфтаанд, ки берун аз ҳудуди Систон иттифоқ уфтодааст. Аз ҷумла воқеаҳое, ки дар қаламрави Эрони бостон, хилофати Араб, Хуросону Мовароуннаҳр ва дар иртибот бо Систон рух додааст, низ баён гардидааст.

Пойгоҳи сарчашмаиносии таҳқиқот. Ҳарчанд диссертатсияи мазкур бар пояи ахбори «Таърихи Систон» навишта шудааст, вале барои қиёси ахбори ин сарчашма дахҳо сарчашмаи таърихӣ дигарро низ истифода кардаем, ки муҳимтарини онҳо «Футуху-л-булдон»-и Балозурӣ, «Таъриху-р-русули вал мулук»-и Абучаъфар Муҳаммад ибни Ҷарири Табарӣ, «Таҷориду-л-умам»-и Абуалӣ Аҳмад Мисковайх, «Таърихи Бухоро»-и Абубакр Наршахӣ, «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ, «Шоҳнома»-и Абумансури Саолибӣ, «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ, «Ал-фехрист»-и Ибни Надим, «Осору-л-боқия»-и Абурайҳони Берунӣ, «Сиёсатнома»-и Низомулмулк, «Тарҷумаи таърихи Яминӣ»-и Ҷурғодиконӣ, «Қобуснома»-и Унсуралмаолии Кайковус, «Таърихи Байҳақ»-и Ибни Фундуқ, «Ал-комил»-и Ибни Асир мебошанд. Ҳамчунин, барои муайян кардани номи баъзе шахру деҳот ва ҷойгиршавии минтақаҳои Систон осори муътабари ҷуғрофӣ, аз ҷумла «Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифат-ул-ақолим»-и Муҳаммад Макдисӣ, «Масолик вал мамолик»-и Ибни Хурдодбех, «Худуд-ул-олам», «Сурат-

ул-арз»-и Ибни Ҳавқал, «Осор-ул-билод ва ахбор-ул-ибод»-и Закариёи Қазвинӣ ва ғайраро истифода кардем.

Барои таърихи асримиёнагии халқи тоҷик адабиёти оламшумул ва густарда низ ба ҳайси сарчашма хидмат мекунад. Зеро дар мавридҳои зиёд бозтоби шароити иқлимию табиӣ ва авзои сиёсӣ иҷтимоӣ дар осори шоирону нависандагон ба таври мукамал омада, ин ахбор ҳатто дар сарчашмаҳои таърихӣ ба ҷашм намехӯранд. Осори Васифи Сағзӣ, Рӯдакӣ, Унсурӣ, Фаррухӣ Систонӣ, Носири Хусрав ва дигарон низ хангоми таълифи диссертатсия истифода гардиданд.

Барои давраи асримиёнагии таърихи мо як хусусияте, ки онро бояд дар назар дошт, ин аст, ки аксари осори таърихӣ адабӣ бо фармони шоҳону фармонравоён ва риҷоли сиёсӣ арбоби давлатӣ таълиф карда мешуданд. Вижагии дигари сарчашмаҳои асримиёнагӣ он аст, ки муаллифон бештар талош доштаанд, ки ҳукумати расмиро таъйид кунанд ва ё лашкаркашиҳои онро дуруст шуморанд. Аз ҷумла, Балозурӣ вақте китоби худро менависад, мардуми Эронро Осӣи Миёна, аз ҷумла муборизони систонро «кофир» меномад ва арабҳои истилогару ғоратгарро мусулмон ва қорҳои онҳоро бо завқ баён мекунад. Муаллифи «Таърихи Систон» бештар кӯшидааст, ки аз хубихову фазилатҳои Систон ва мардуми он сухан гӯяд. Ин асар нисбат ба Саффорӣён, ки зодгоҳашон Систон буд, муҳаббати зиёд дошта, сулоҳҳои дигарро ҳамчун истилогар ва ғоратгар муаррифӣ мекунад. Аз ҳамин сабаб, мо ба ҷунунгуна осор ҳамеша нигоҳи интиқодӣ дошта, онро аз манзари илмӣ нақду баррасӣ карда, хулосаҳои зарурӣ баровардаем.

Навгониҳои илмӣ диссертатсия. Муаллиф талош кардааст, ки бори нахуст дар илми таърихнигорӣ тоҷик дар қолиби як диссертатсияи илмӣ сарчашмаи муҳими таърихӣ - «Таърихи Систон»-ро баррасӣ ва бар асоси он бахше аз ҳодисаҳои таърихи халқи тоҷикро мавриди омӯзиш қарор диҳад. Муҳимтарин навгониҳои диссертатсия инҳо мебошанд:

- заминаҳои пайдоиши таърихнигорӣ маҳаллии тоҷикон ва хусусиятҳои асосии таърихнигорӣ маҳаллӣ омӯхта шудааст;
- «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи таърихӣ таҳқиқу баррасӣ гардида, ҷойгоҳи он ҳамчун манбаи муҳими таърихӣ ва фарҳангӣ арзёбӣ гаштааст;
- муҳтавои асосӣ, мазмун ва сохтори «Таърихи Систон» мавриди пажӯҳиш қарор гирифт;
- сарчашмаҳои аслии «Таърихи Систон» муайян карда шуданд;
- ҷуғрофияи таърихии сарзамини Систон бар пояи ахбори сарчашмаҳои асримиёнагӣ ва дар қиёс бо ахбори «Таърихи Систон» муайян карда шуд.
- сиёсати давлатҳои тоҷикии Тоҳириён, Саффорӣён ва Сомониён нисбат ба Систон ва мардуми он омӯхта шуд;
- дар хусуси сарнавишти Систон ва аҳолии он дар ҳаёти давлатҳои Аббосӣён, Ғазнавӣён ва Салҷуқӣён таҳқиқот анҷом дода шуд;

- бар пояи ахбори «Таърихи Систон» ва муқоисаи он бо сарчашмаҳои дигар ҷунбишҳои халқии Систон ва натиҷаҳои он омӯхта шуд;

- нақши «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи нодир роҷеъ ба забону адабиёт, дину ойин ва фарҳанги тоҷикон омӯхта, муайян карда шуд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда

1. Рушди баъзе шахру музофоти муҳимми сиёсӣ ва даст ёфтани онҳо ҳамчун марказҳои фарҳангӣ ва тамаддунӣ, шиддат гирифтани тамоюлҳои марказгурезӣ дар баъзе минтақаҳо, тарғиб гаштани муаллифони аз ҷониби баъзе ҳокимони шахру вилоятҳо ва, инчунин, ба вучуд омадани эҳсоси шахр-ватанӣ ва ифтихорҳои бумӣ дар миёни мардуми шахрҳо аз муҳимтарин омилҳои падид омадани таърихнигории маҳаллӣ дар миёни тоҷикон гардид. Асрҳои X-XII замони авҷи навиштани таърихҳои маҳаллӣ буда, баъзе шахру музофоти муҳимми Хуросону Мовароуннаҳр соҳиби чунин таърихномаҳо гаштанд.

2. Дар миёни осори ба таърихи маҳаллӣ бахшидашуда «Таърихи Систон» мақоми хос дорад. Муаллиф ва замони дақиқи нигоштани асар дақиқ маълум нест, вале сабқу равиши нигориши он донишмандонро ба натиҷае расонидааст, ки ин асар байни асрҳои XI-XIV навишта шудааст. Ин асар сарнавишти яке аз вилоятҳои куҳану муҳимми сарзамини Эрони қадим ва асримиёнагӣ – Систон ва мардуми онро баён карда, умумияти таърихи он бо минтақаҳои дигар ва вижагиҳои ин мулкро шарҳ додааст. Ахбори ин асар ба муаррихон имкон медиҳад, ки дар қиёс бо сарчашмаҳои дигар баъзе санаҳои таърихро дақиқ намоянд ва дар баъзе мавридҳо тиккаҳое аз таърихи умумии халқи тоҷик комил карда шаванд. «Таърихи Систон» аз ҷониби бузургтарин муаррихони ватаниву хориҷӣ истифода гардида, дар қатори муҳимтарин сарчашмаҳои таърихӣ эътироф карда шудааст.

3. «Таърихи Систон» манбаи муҳим роҷеъ ба ҷуғрофияи таърихии Систон ва баъзе минтақаҳои ҳамҷавори он ба шумор меравад. Ин асар вижагиҳои ҷуғрофӣ, таърихӣ ва мардумшиносии як музофотро баён кунад ҳам, он дар айни ҳол ҳамсарнавишт будани аҳолии Систон бо дигар минтақаҳо дар давраҳои қадим ва асрҳои миёна собит мекунад.

4. «Таърихи Систон» сарчашмаи хеле арзишманд роҷеъ ба забти сарзамини Систон аз тарафи истилогарони араб мебошад. Ахбори он имкон медиҳад, ки бо баъзе ҷузъиёти тасарруфи Систон ва муборизаи озодихонаи систониён алайҳи истилогарон, инчунин, раванди мусулмоншавии аҳолии минтақа ошно гардем.

5. «Таърихи Систон» перомуни сиёсати Тоҳириён дар Систон ва вазъи ин минтақа дар марҳилаи бедории тамоми сарзаминҳои Хуросону Мовароуннаҳр маълумоти нодир медиҳад. Дар ҷараёни муборизаи систониён барои раҳой аз хилофати Аббосиён Систон ба маркази асосии муқовимат табдил меёбад, ки саранҷом ба истиқлоли комили Хуросону Мовароуннаҳр оварда мерасонад.

6. Муборизаи озодихонаи аҳолии Систон бо роҳбарии Яъқуби Лайс дар «Таърихи Систон» муфасссал баён ёфта, ин сарчашмаи таърихӣ бо ифтихор аз Саффорӣён ва корномаи онҳо ҳикоят мекунад. «Таърихи Систон» Саффорӣёнро ҳамчун начотдиҳандагони Систон аз ситами волиёни араб ба ҳисоб оварда, аз Яъқуб ва Амри саффорӣ бо эҳтироми хосса ва ҳамчун қаҳрамонӣ фидокор ёдовар мешавад. Давраи ҳукмронии ин силсиларо сарчашмаи мавриди назар «давраи тиллоӣ»-и Систон меҳисобад.

7. Систон дар меҳвари сиёсатгузориҳои Сомониён қарор дошта, ахбори «Таърихи Систон» дар ин замина аҳамияти махсус дорад. Муносибати дарбори Сомониён дар қиблаи Систон ҳамеша яксон набуда, дар «Таърихи Систон» фарозу нишеби он аз назари як муаррихи дар музофот қарордошта инъикос ёфтааст. Маълумоти «Таърихи Систон» бисёре аз саҳифаҳои норавшани замони Сомониёнро возеҳ ва комил мегардонад. Муаллифи «Таърихи Систон» ҳукумати туркони ғазнавӣ ва салҷуқиро барои мардуми Систон мусибат ва давраи ранҷу азоб мешуморад.

8. «Таърихи Систон» ба ҷунбишҳои мардумӣ ва шӯришҳои мусаллаҳонаи дар ҳудуди Систон рухдода таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда, онро яке аз нуктаҳои осебпазири ин минтақа медонад. Бар ҳилофи бештари муаррихони ин давра, ки аз шӯришгарон ба унвони ҷинойтқору барҳамзанандагони амниятӣ оромиши мардум муҳокимаронӣ кардаанд, муаллифи «Таърихи Систон» аз Ҳамзаи Озарак – пешвои ҷунбиши мардумии Систон (солҳои 798-828) ба унвони намояндаи мардуми Систон дар баробари ситами волиёни аббосӣ ва сиёсатҳои нодурусти молиётӣ онҳо ёдовар мешавад. Ин тарзи нигариш ба ҷунбишҳои мардумӣ ҷойгоҳи «Таърихи Систон»-ро дар таърихнигорӣ суннатӣ форсу тоҷик мумтоз мегардонад.

9. «Таърихи Систон» сарчашмаи нодир роҷеъ ба вазъи иҷтимоии мардуми эронинаҷод буда, дар он ахбори фаровон доир ба асотири қадим, дину ойинҳои тоисломӣ, раванди мусулмоншавии аҳоли ва ташаккули забону адабиёти навини форсии тоҷикӣ дар асрҳои IX-X ба шумор меравад. Ба ғайр аз ахбори фаровон дар бораи фарҳанги тоҷикон, забони «Таърихи Систон» низ намунаи зинда аз таърих ва рушду нумуи забони форсии тоҷикӣ мебошад.

Аҳамияти назариявӣ ва илмӣ амалии таҳқиқот. Диссертатсияи мазкур аҳамияти назариявӣ ва амалӣ дошта, натиҷаи омӯзишу баррасии муаллиф дар давоми 5 соли охир мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқотро метавон дар ҷараёни таълифи китобҳои илмӣ роҷеъ ба таърихи халқи тоҷик, манбаъшиносӣ ва китобҳои дарсӣ ба таври васеъ истифода бурд. Инчунин, маводи диссертатсияро метавон барои таҳияи барномаҳои таълимӣ, курсҳои махсус ва маводи иловагӣ барои донишҷӯёни ихтисосҳои гуманитарии донишгоҳҳо истифодакард. Ҳулосаҳо ва тавсияҳои муаллиф

барои таҳқиқи минбаъдаи мавзӯ заминаи илмӣ-назариявӣ фароҳам меоварад.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо. Диссертатсия бар асоси яке аз сарчашмаҳои муҳими хаттӣ – «Таърихи Систон», ки дар миёни ховаршиносон машҳур буда, дар Тоҷикистон камтар таҳқиқ шудааст, навишта шудааст. Инчунин муаллиф сарчашмаҳои дигари хаттиро низ истифода карда, бештари адабиёти дар дохил ва хориҷ нашргашаро аз назар гузарондааст.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзӯи «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи таърихӣ» барои дарёфти дараҷаи номзоди илмҳои таърих бо шиносномаи ихтисосҳои Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ихтисоси 07.00.09 – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ мутобиқат менамояд.

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқот. Нуқтаҳои асосии пажӯҳиш дар конференсияҳо ва семинарҳои гуногуни илмӣ амалии донишгоҳӣ ҷумҳуриявӣ ва байналмилалӣ, аз ҷумла конференсияи ҷумҳуриявии «Суннатҳои Сомониён ва таъсиргузори он дар фарҳангу тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ ва Шарқи Наздик» (15 апрели соли 2020, Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, Душанбе), конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30-соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» (Рашт, 07 сентябри соли 2021) ва конференсияи байналмилалӣ «Ҷомеа, илм ва истеъдод» (22 апрели соли 2022, Федератсияи Россия, Қазон), дар шакли маъруза ва гузориш пешниҳод гардидаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Мавзӯи диссертатсия дар Шӯрои олимони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ (аз 29 уми июни соли 2019, суратчаласаи №12/4,7) тасвиб шуда, натиҷаҳои диссертатсия дар ҷаласаҳои кафедраи таърихи халқи тоҷик (суратчаласаи №, 14 аз 27 апрели соли 2022) ва Шӯрои олимони факултети таърихи ҳамин донишгоҳ (суратчаласаи №, 10 аз 04.05. 2022) муҳокима ва баррасӣ гардида, ҳамчун кори илмӣ анҷомёфтаи асил арзёбӣ ва барои дарёфти дараҷаи номзоди илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.09 - Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ ба Шӯрои диссертатсионии 6D.KOA-024 назди Донишгоҳи миллии Тоҷикистон барои Ҳимоя пешбарӣ карда шудааст.

Интишорот аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Довталаби дарёфти дараҷаи илмӣ аз рӯи мавзӯи диссертатсия 9 мақолаи илмӣ, аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъб расонидааст.

Сохтори рисола. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, ҳашт зербоб, хулоса, тавсияҳо ва рӯйхати сарчашмаву адабиёт дар ҳаҷми 172 саҳифа иборат мебошад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Боби якуми диссертатсия «Маълумоти умумӣ дар бораи «Таърихи Систон» ном дошта, аз ду зербоб иборат аст.

Дар зербоби якум, «Анъанаҳои таърихнигорӣ халқи тоҷик ва аҳамияти он дар илми таърих дар мисоли «Таърихи Систон» қайд карда мешавад, ки тоҷикон дар гузашта мероси арзишманди таърихӣ офаридаанд, ки ин осор на танҳо равшангари таърихи халқи тоҷик аст, балки баъзе аз навиштаҳо гузаштаи халқҳои гуногуни оламо равшан месозад. Дар баробари таърихномаҳои умумӣ назари «Таъриху-р-русул ва-л мулук»-и Табарӣ ва «ал-Комил фи-т-таърих»-и Ибни Асир ва таърихномаҳои силсилавӣ монанди «Таърихи Байҳақӣ» ва «Роҳату-с-судур»-и Ровандӣ як навъи дигари таърихнигорӣ – таърихи маҳаллӣ низ падидаи омада рушд кардааст. Донишмандон чанд замина ва ангеҳои таъсиргузоро барои нигоҳи таърихи маҳаллӣ зикр кардаанд, ки муҳимтарини онҳо аз ин қабиланд:

1. Рушди баъзе шаҳрҳо ва даст ёфтани онҳо ҳамчун марказҳои сиёсӣ, фарҳангӣ ва тамаддунӣ; 2. Ба вуҷуд омадани эҳсоси шаҳр-ватанӣ ва ифтихорҳои бумӣ дар миёни мардуми шаҳрҳо ва ноҳияҳо; 3. Тарғиб гаштани муаллифон аз ҷониби баъзе ҳокимони шаҳру вилоятҳо. Шиддат ёфтани тамоюлҳои марказгурезӣ ва ҷудоиталабӣ дар баъзе минтақаҳо ва кӯшиш барои эҷоди давлати ҷудогона; 5. Душвории нигоҳи таърихи умумӣ ба далели густурдагии қаламрави кишварҳои исломӣ.

Аз рӯи сохтор, муҳтаво ва ҳадафи эҷоду иншо китобҳои таърихи маҳаллӣ аз ҳамдигар фарқ мекунанд. Донишманди эронӣ М. Ночӣ менависад: «дар рӯзгори Сомониён таърихҳои маҳаллӣ хеле зиёд таълиф шуда, бештар тавассути муҳаддисон фароҳам омадааст»¹. Асрҳои X-XIII замони авҷи навиштани таърихномаҳои маҳаллӣ буда, дар бораи бештари шаҳру вилоятҳои Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр чунин асарҳо падида омадаанд, ки баъзе аз онҳо то ба замони мо нарасидаанд. Муҳимтарин китобҳои таърихҳои маҳаллӣ «Таърихи Бухоро»-и Абубакри Наршахӣ (асри X), «Таърихи Нишопур»-и Ҳокими Нишопурӣ (асри XI), «Форснома»-и Ибни Балхӣ (асри XII), «Таърихи Ҳирот»-и Сайфии Ҳиравӣ (асри XIII), «Таърихи Байҳақ»-и Ибни Фундуқ (асри XII) ва «Таърихи Табаристон»-и Ибни Исфандиёр (асри XIII) ба шумор мераванд.

«Таърихи Систон» дар миёни осори ба таърихи маҳаллӣ бахшидашуда мақоми хос дорад. Вобаста ба мавқеи муҳими стратегӣ ва ҷойгоҳи Систон дар воқеаҳои асрҳои VIII-XII китоби таърихӣ марбут ба ин вилоят хеле муҳим гардид. Соли 1935 бо саноати талоши Маликушшуаро Баҳор «Таърихи Систон» нахустин маротиба нашр гардида, дар муддати кӯтоҳ миёни муаррихону ховаршиносон машҳур гашт. Муаллифи ин китоб номаълум буда, муаррихону забоншиносон аз рӯи сабку услуби он тахмин кардаанд, ки он аз ҷониби ду ва ё се муаллиф байни солҳои 1054-1325

¹ Ночӣ М. Фарҳангу тамаддуни ислом дар қаламрави Сомониён. Душанбе, 2011. –С.1093.

навишта шудааст. «Таърихи Систон» аз ду бахш таркиб ёфтааст. Бахши якуми он, ки аз нигоҳи забону баён хеле фасеҳ аст, то авоили замони Салҷуқиён идома меёбад. Бахши дуюми асар аз соли 1063 то соли 1325-ро дар бар мегирад. Ба назари М. Баҳор сабки навиштани бахши дувум омехтаи байни асрҳои XI-XIII мебошад¹.

«Таърихи Систон» бар асоси манбаҳои муътабар таълиф шуда, дар асар қисме аз ин сарчашмаҳо зикр шудаанд. Баъзе аз ин осор аз байн рафта, аҳамияти илмӣ «Таърихи Систон»-ро, ки маълумоти ин китобҳоро гирд овардааст, бештар месозад. Муаллифи «Таърихи Систон» дар равиши нигоштани таърих бетараф нест ва барои ӯ муҳимтарин нукта ободии Систон ва хушнудии мардуми он аст. Ҳар касе бо Систон ва мардуми ин минтақа рафтори шоиста кардааст, аз неши забони муаллиф дар амон монда, бақияи ҳокимони Хилофат ва фиристодагони амирони Хуросонро интиқод мекунад.

Ҳамин тавр, ривочи таърихи маҳаллиро як навъ эътироз бар муқобили сиёсатҳои марказгароии силсилаҳои ҳукуматгар буд. Мақсади нигориши таърихи маҳаллӣ ифтихор бахшидан ба шаҳру диёри муайян ва зикри сарнавишти муаллиф ва ҳамшахриёни онҳо ба шумор мерафт. «Таърихи Систон» имкон медиҳад, ки санаҳои муҳими таърихи асримиёнагии халқи тоҷик дақиқтар гардад. «Таърихи Систон» имкон медиҳад, ки мо дар баробари таърихномаҳои дар маркази кишвар таълифшуда, бо назару мавқеи муаррихони музофот низ ошно гардем.

Зербоби дуюми боби якум «**Чуғрофияи сиёсӣ, иқтисодӣ ва таърихии Систон дар инъикоси «Таърихи Систон»**» унвон дорад. «Таърихи Систон» аз нигоҳи чуғрофӣ низ сарчашмаи арзишманд буда, ҷойгиршавии шаҳру деҳот ва минтақаҳои зиёди Хуросону Мовароуннахрро баён мекунад. Аммо дақиқтарин маълумоти чуғрофӣ дар ин асар перомуни чуғрофияи таърихии ҳудуди Систон мебошад. «Таърихи Систон» ва осори дигари чуғрофӣ муҳимтарин манбаи обии Систон дарёи Ҳилманд (Ҳирманд)-ро меноманд. Муҳимтарин шаҳрҳои Систон дар асрҳои миёна Заранг, Кас, Нах, Тоқ, Қарнин, Хош, Фара, Ҷара, Буст, Равдон, Сарвон, Солиқон, Бағнин, Дарғаш, Тал, Башланг, Банҷвой, Куҳак, Гарма, Қаср, Сивӣ, Исфаңҷой, Ҷомон ва Довар ба шумор мерафтанд.

Муаллифи «Таърихи Систон» таъкид кардааст, ки «шароити ободонии Систон ба се банд бастан ниҳода омадааст: бастанӣ банди об, бастанӣ банди рег ва бастанӣ банди муфсидон»². Мардуми Систон дар мубориза бо офатҳои табиӣ, аз ҷумла ҳуҷуми рег таҷриба андӯхта, роҳҳои мубориза бо ин офати табиӣ омӯхтаанд. Муаррихон низ воқеиятро таъйид карда, навиштаанд, ки бодҳои сахту пайваста сабаб шудааст, ки систонӣён осӣёбҳои бодӣ барои орд кардани гандум сохтаанд. Масъудӣ соли 947 аз Систон дидан карда, дар бораи осӣёбҳои бодӣ зиёд дар ин ҷо

¹ Таърихи Систон. С. 12.

² Таърихи Систон. –С. 21.

менависад¹. Макдиси низ дар охири асри X навиштааст, ки «осиёбҳои бодии Систон аз аҷоиботи олам мебошанд»².

Барои иқлиму ҳавои гарми Систон борида ни барф чандон хос набуда, аз чунин ҳодисаи табиат «Таърихи Систон» бо таъҷуб хабар дода, менависад: «андар он сол (1013) барфи саъб омад ба Систон, чунонки бисёр дарахтону хурмо, банон ва киштҳо хушк гашту саройҳо вайрон шуд»³. Иқлиму табиати Систон имкони парваришу рушди ҳайвоноту чонварони гуногуни ваҳшӣ ва аҳлиро фароҳам оварда буд. Муаррих Байҳақӣ нақл кардааст, ки вақте соли 1002 Маҳмуд Систонро тасарруф мекунад, «саду сӣ товуси нару мода оварда буд»⁴. Макдиси шаҳри Зарангро «маркази мор» номидааст, ки ин зам ба сабаби биёбонӣ будани гирду атрофи Систон мебошад⁵. Бесабаб набуд, ки Абдурахмон волии замони Усмону Алӣ ва Муовия қонун мебарорад, ки хорпуштро куштан манъ аст, зеро онҳо морро, ки дар Систон зиёд аст, шикор мекунад⁶.

Муаррихону ҷуғрофияшиносҳои асри X Систонро вилояти ободу пурнеъмат ва аҳолии онро «мардумоне тавонгар» номидаанд⁷. Мардуми шаҳраки Карнак дар вилояти Систон бо хунари бофандагӣ шуҳрат доштаанд⁸. Мухимтарин шаҳри иқлими Систон ва дар давраи асрҳои миёна пойтахти он Заранг ба шумор мерафт. Номи Заранг пас аз ҳамлаи хунини Темур дар соли 1383 аз саҳифаи таърих маҳв шуд, зеро лашкариёни Темур ба хоҷири муқовимат кардани аҳолии ин шаҳр, сокинонашро қатли ом карданд.

Ҳамин тавр, «Таърихи Систон» дар бораи ҷуғрофияи таърихӣ ва шароити иқлимию табиӣ Систон ва баъзе маҳалҳои ҳамҷавори он низ маълумот медиҳад, ки ахбори осори дигари ҷуғрофӣ ва таърихиро комил месозад.

Боби дуюми рисола «**Инъикоси таърихи бостон ва асримиёнагӣ дар «Таърихи Систон» ном дошта**, аз чор зербоб таркиб ёфтааст.

Зербон якум «Таърихи бостонии тоҷикон бар асоси маълумоти «Таърихи Систон» ба инъикоси таърихи бостонии тоҷикон бахшида шудааст. Дар ин қисмати диссертатсия қайд карда мешавад, ки Систон аз дерзамон ғахвораи тамаддуни мардуми ориёӣ ба шумор меравад. Осори бостонии ёфтшуда аз ин марз ба асри санг мерасад. Суханони муаллифи «Таърихи Систон»-ро ки зодгоҳи худро аз куҳантарин марказҳои таърихи инсоният медонад, ёдгории бостонӣ бо номи Шаҳри Сӯхта собит месозад. Ин ёдгори дар 30 километрии шаҳри Муҳаммадободи вилояти Систони Эрон кашф шудааст. Бар аҳамияти он ҳамин далел кифоят мекунад, ки

¹ Масъудӣ Алӣ ибни Ҳусайн. Муручу-з-заҳаб ва маодину-л-ҷавҳар. –С. 324.

² Макдиси М. Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-л ақолим. –С. 488.

³ Таърихи Систон. –С. 360,365; Историю Систана. –С. 338, 342.

⁴ Таърихи Байҳақӣ. –С. 159.

⁵ Макдиси М. Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-л ақолим. –С. 444.

⁶ Таърихи Систон. –С.85.

⁷ Истахрӣ. Масолик ва-л мамалик. –С. 141.

⁸ Ле Стренч. Ҷуғрофияи таърихӣ сарзаминҳои хилофати шарқӣ. –С. 366.

созмони ҷаҳонии ЮНЕСКО ин ёдгорию соли 2014 ба рӯйхати мероси ҷаҳонӣ шомил намуд.

Қайд карда шудааст, ки сарзамини Систон дар замони бостон Заранг ном дошт ва пеш аз тасаллути сакҳо ин сарзамин ба номи Заранг ё Дрангиан хонда мешуд. Дар сангнавиштаҳои Дориюши Кабир аз сакҳо ёдоварӣ мешавад ва ин сакоиҳо мардумони сокини Систон буданду номи Систон аз он ҷост. Балъамӣ дар асари хеш гоҳе истилоҳи арабии «Сичистон» ва ҳам «Сакистон»-ро ба кор бурдааст ва гузоштани номи ин минтақа ба Сакистон далолат дорад, ки дар асри X номи сокинон ва исми қадимии ин минтақа дар миёни донишмандон роиҷ будааст¹. Академик Б. Ғафуров дар масъалаи ба кадом минтақа хос будани забони авестой назарияи дар қисмати Систон офарида шудани матнҳои баъдии Авесторо қабул кардааст².

Муаллифи «Таърихи Систон» менависад, ки асосгузори Систон Гаршосп аст. Ӯ минбаъд аз қаҳрамони асотирии мардумони эронитабор – Рустами Достон ва корномаҳои ӯ ёдовар мешавад. Сипас, лашкаркашии юнонихоро менависад, ки «испахбади Систон бо Искандар ва лашкари ӯ аз раҳи созиш ворид шуда, «ӯро хидмати бисёр кард»³.

Дар хотимаи зербоб омадааст, ки «Таърихи Систон» ҳамчун дигар осори таърихӣ ва адабии форсӣ давраҳои асосии таърихи ақвоми эронинаждро баён карда, дар баъзе ҳолатҳо ин ахборро такмил мекунад.

Зербоби дуюми боби дуюм ««Таърихи Систон» сарчашмаи таърихӣ доир ба замони истилои араб» ном дошта, дар он перомуни истилои сарзамини Систон аз ҷониби арабҳо маълумот дода мешавад. Аз ҷумла, ахбори «Таърихи Систон» маълумоти муаррихон Балозурӣ ва Табариро, ки менависанд охириин шоҳаншоҳи Сосониён Яздигурди III (632-651) пас аз шикастҳои паёпай ба шарқи Эрон паноҳанда шуд.

Шоҳи Систонро муаллиф Эрон фарзанди Рустам фарзанди Озодху фарзанди Бахтиёр номидааст, ки дар сарчашмаҳои дигар ин иттилои муҳим мавҷуд нест. Ҳамин тавр, ба дунболи охириин шоҳаншоҳи Сосонӣ пойи лашкари араб ба Систон кашида шуд. Муаллифи «Таърихи Систон» ҳамаи сарлашкарони арабро, ки барои тасхири Систон омада буданд, ном мебарад. Инҳо Усмон Рабеъ, Мушочеъ ибни Масъуд, Абдурахмон ибни Самарра, Усмон ибни Хунайф, Салм ибни Зиёд, Ибни Ашъас буданд, ки дар солҳои гуногун ба Систон фиристода шуда, асосан ба ғорату куштори аҳолии Систон машғул буданд.

Мувофиқи ахбори «Таърихи Систон» дар бештари ҷангҳои, ки миёни лашкари араб ва мардуми Систон доир мегашт, «аз мусулмонон бештар кушта мешуд»⁴. Дар ин асар сухан натавон аз ҷангу пайкор меравад, балки гоҳе аз кӯшишҳои сулҳ миёни арабҳо ва мардуми Систон

¹ Балъамӣ А. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 2. –С. 1068

² Ғафуров Б. Тоҷикон. –С. 64.

³ Таърихи Систон. –С. 10.

⁴ Таърихи Систон. –С. 81.

низ сухан оварда шудааст. Хирочи Систонро сарчашмаҳои давраи тасаллути сиёсии Хилофати Араб як миллион дирам зикр кардаанд.

Ҳамин тавр, сарчашмаи мавриди таҳқиқ мо – «Таърихи Систон» собит месозад, ки дар аҳди Хилофати Араб Систон вилояти муҳим ва стратегӣ шумурда мешуд. Зеро, он дар марз бо ҳокимони ғайримусулмон (дар самти Синду Ҳинд) қарор гирифта буд, ки онро ба таври автоматӣ ҳамчун пойгоҳи ҳамлаҳо ба дигар минтақаҳо истифода мекарданд. «Таърихи Систон» муқовимати сарсахтонаи аҷдод тоҷикон дар муқобили истилогарони арабро тасвир кардааст.

Зербоби сеюми боби дуюм «Вазъи Систон дар замони Тоҳириён, Саффориён ва Сомониён ва инъикоси он дар «Таърихи Систон» номида шудааст. Қайд мегардад, ки «Таърихи Систон» дар хусуси давлатдории сулолаҳои тоҷикии Тоҳириён, Саффориён ва Сомониён низ манбаи арзишманд мебошад.

Соли 821 Тоҳир ибни Ҳусайн, ки аз тоҷикони Пушанги Хуросон буд, аз тарафи Маъмун ҳамчун амири Хуросон таъйин мегардад. Муаллифи «Таърихи Систон» мисли Табарӣ, Гардезӣ ва муаррихони дигар ин ҳодисаро ба соли 206-и ҳиҷрӣ (821-и милодӣ) нисбат додааст. Аз аввалин иқдомҳои Тоҳир пас аз амири Хуросон шудан ин буд, ки Муҳаммад ибни Ҳузайн ал-Қавсиро ҳамчун намояндаи худ ба Систон мефиристад¹.

Академик Бартолд В.В. навиштааст, ки Тоҳириён дар замони ҳукумати худ асосан ду мушкил доштанд: яке таъсири хориҷӣ дар Систон ва дигаре нуфузи шиаҳо дар Табаристон². Тоҳир ибни Ҳусайн вақте амири Хуросон шуд, ки Систонро ошӯб фаро гирифта буд. Раҳбари ин шӯриш, ки солҳои 798-828 рух додааст, Ҳамзаи Озарак буда. Яъне, Тоҳириён аз Аббосиён як мулки парешону ошӯфтаро ба мерос гирифтанд.

Дар зербоби мазкур қайд мегардад, ки Саффориён дар сарнагунии ҳукумати Тоҳириён нақши муассир гузоштаанд. Яъкуби Лайс ба ҳукумати охири намояндаи Тоҳириён Муҳаммад ибни Тоҳир (862-873) хотима бахшид. Муҳимтарин тафовуте, ки Саффориён бо Бармакиёну Тоҳириён доштанд, ин буд, ки онҳо бе даҳлат ва ё амру фармони Аббосиён ба қудрат расиданд. Тавре соли 873 Яъқуб ба ашрофи Нишопур, ки меғуфтанд Яъқуб бе фармони халифа омадааст, гуфта буд, халифаи Бағдод тавассути шамшер, яъне зӯр қудрати худро гирифтааст «маро бад-ин чойгоҳ низ ҳамин тег нишондааст.., аҳди ману они амирулмуъминин якест»³.

Муаллифи «Таърихи Систон» ба шахсияти Яъкуби Лайс эҳтироми хос дорад. Сабаби чунин таваҷҷуҳи махсус дар он аст, ки мавқеи сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Систон дар замони Яъқуб хеле афзуд. Муаллифи

¹ Таърихи Систон. –С. 142 (нашри тоҷикӣ); История Систана. –С.185.

² Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. –С.272.

³ Таърихи Систон. –С.-223; Таърихи Систон. –С. 173-174 (нашри тоҷикӣ); История Систана. –С.221.

«Таърихи Систон» қайд мекунад, ки «андар ҷаҳон аз рӯзгори Яъқуб ва Амр ҳеч шаҳре ободтар аз Систон набуд»¹.

Маълумоти «Таърихи Систон» дар бораи Саффорӣён дар муайян кардани ҷанд ҷанбаи таърихи асримиёнагии тоҷикон муфиду судманд мебошад, ки муҳимтарини онҳо аз ин қабиланд: 1. Хостгоҳ ва баромади иҷтимоии Саффорӣён баён гардида, он манбаи ахбори сарчашмаҳои дигар шудааст; 2. «Таърихи Систон» асосан аз диловарию шуҷоати Саффорӣён сухан ба миён оварда, заминаҳо ва марҳилаҳои асосии таърихи ба қудрати сиёсӣ расидани тоҷиконро нишон додааст; 3. Муборизаи Яъқуб ва бародаронаш дар роҳи истиклоли Хуросону Мовароуннаҳр ва ситеза бо дарбори халифаҳои арабро муаллифи «Таърихи Систон» бо ғуруру ифтихор баён кардааст, ки дар сарчашмаҳои дигар дида намешавад; 4. «Таърихи Систон» маълумоти нодир дар бораи руҳияи мардуми Систон ва зиндагии рӯзмарраи онҳо дар замони Саффорӣён пешниҳод кардааст; 5. Дар «Таърихи Систон» робитаҳои Систон ва минтақаҳои дигари ҳилофат дарҷ ёфтаанд.

«Таърихи Систон» таъкид мекунад, ки соли 875 халифаи Аббосӣ Муътамид (870-892) идораи Мовароуннаҳрро ба Наср ибни Аҳмад ибни Асади Сомонӣ бахшид. Аммо нахустин намояндаи хонадони Сомонӣ, ки «Таърихи Систон» аз ӯ ёд карда, Илёс ибни Асад аст. Ӯ соли 819 бо дастури халифа Маъмун ҳокими Ҳирот таъйин гардид. Дар замони ҳукумати Талҳа (822-828) идораи Систон, ки бо Ҳирот наздик буд, ба Илёс вогузор шуд. Муаллифи «Таърихи Систон» давраи кӯтоҳи ҳукумати ӯро чунин ҷамъбааст мекунад: «мардумон бо Илёс сохтатар буданд»².

Муборизаи мусаллаҳонаи Амри Саффорӣ ва Исмоили Сомонӣ дар «Таърихи Систон» инъикос ёфтааст. Бештари муаррихон, аз ҷумла академик Б.Ғафуров ба ин нуктаи овардаи муаллифи «Таърихи Систон» ишораи махсус кардаанд, ки Исмоил на танҳо сипоҳи худро омодаи ҷанг бо Амр кард, балки тамоми мардуми авом ва пешаварро аз қатлу тааррузи лашкариёни Амр бим дод. Хулосаи дигари устод Б. Ғафуров, ки бар пояи ахбори «Таърихи Систон» бароварда шудааст, ин аст, ки халифа Муътазид медонист, ягона роҳи ҳалосӣ аз Амри саркаш даргир кардани ӯ бо Исмоил аст. Ба андешаи мо, халифа меҳост аз ду сарлашқари қудратманди тоҷик ҳалос шавад. Аммо ин ду нафар натавонистанд дар он замон ин макри халифаи Аббосиро дарк кунанд. Агар Амр ва Исмоил якҷо ва аз рӯи манфиатҳои миллӣ (на музофотӣ ва шахсӣ) амал мекарданд, шояд сарнавишти тоҷикон дар он давра ва марҳилаҳои баъдӣ ба дигар шакл ҷараён мегирифт.

Муҳимтарин ҳодисаи замони амирии Насри II (914-943) дар робита бо Систон, ки то андозае ҳатто ба афсона монанд шудааст, туфайли қасидаи маъруфи асосгузори адабиёти форсу тоҷик Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ машҳур гардид. Матни ин қасида ва ахборе, ки дар «Таърихи

¹ Таърихи Систон. –С. 354; История Систана. –С. 334.

² Таърихи Систон. –С. 178; Таърихи Систон. –С. 143 (нашри тоҷикӣ); История Систана. –С.186.

Систон» омадааст, нишон медиҳад, ки робитаи Амир Абучаъфар бо дарбори Сомониён хеле наздик ва аз сари эҳтиром будааст¹.

Ҳамин тавр, «Таърихи Систон» дар хусуси давраи барои тоҷикон муҳиму сарнавиштсози асрҳои IX-X маълумоте додааст, ки дар сарчашмаҳои дигар дар ин бора маълумоте ёфт намешавад. Ин ахбор бештар бар пояи манфиати Систон нигошта шуда, муносибати муаллиф бо силсилаҳои ҳукуматгари Бағдоду Хуросонро муайян мекунад.

Зербоби чоруми боби дуюм ««Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи таърихӣ доир ба асрҳои XI-XIV номида шудааст. «Таърихи Систон» ҳаводиси асрҳои XI-XIV-ро низ дарбар мегирад. Дар бораи ҳукумати Ғазнавиёну Салҷуқӣ маълумоти муфассал дода, перомуни салтанати Хоразмшоҳиён ва давраи тохтутози муғулҳо ва ҳукуматҳои давраи муғул ахбори хеле пароканда мавҷуд аст. Систон яке аз нахустин сарзаминҳое буд, ки соли 1002 аз ҷониби Маҳмуди Ғазнавӣ тасарруф шуд. «Таърихи Систон» дар як ҷумлаи зебову дардовар воқеияти ҳукумати Ғазнавиёноро чунин тасвир кардааст: «чун бар минбари ислом ба номи туркон хутба карданд, ибтидои меҳнат (ранҷ)-и Систон он рӯз буд»².

Ғазнавиён ҷойгоҳи стратегии Систонро медонистанд. Зеро он барои иртибот бо Ҳинд ва Кирмону минтақаҳои дигар зарур буд. Байҳақӣ навиштааст, ки Амир Масъуд соли 1031 дар номааш ба халифаи Аббосӣ таҳдид мекард, ки «аз ҷониби Систон қасди Кирмон карда ояд»³.

Муаллифи «Таърихи Систон» навиштааст, ки моҳи ноябри соли 1040 Иртош ном хешонванди Туғрали салҷуқӣ ба Систон меояд ва хутбаро ба номи Салҷуқӣ меҳонанд. Ҳукумати Салҷуқӣ ба Систон балову мусибати зиёд овард. Тақрибан ҳамаи сарлавҳаҳои китоби «Таърихи Систон» дар замони Салҷуқӣ вобаста ба забту куштору қатлу бадбахтӣ ва қатливу гуруснагӣ аст. Зеро ҳар шаҳре, ки дар Систон ба дасти онҳо мегузашт, нахуст аҳолиро ғорат мекарданд. Чунонки вақте лашкариёни Салҷуқӣ соли 1040 ба Буст расиданд, «он навоҳӣ ҳама бигрифтанду ғорат карданд»⁴.

«Таърихи Систон» аз Тоҷиддин Абулфазл ном волии Систон, ки соли 1106 дар натиҷаи як табaddулот ба ҷои падар менишинад, ёдовар мешавад. Дар замони Абулфазл лашкариёни давлати Исмоилиён, ки муаллифи «Таърихи Систон» онҳоро мисли дигар сарчашмаҳои асримиёнагӣ «малоҳида» меномад ба Систон ҳучум меоваранд. Ин ҳодиса соли 535-и ҳиҷрӣ (1128-1129-и милодӣ) иттифоқ уфтодааст⁵. Инчунин, аз ҳучуми фидоӣи исмоилӣ дар солҳои 1094 ва 1101 низ гузориш дода шудааст.

¹ Таърихи Систон. -С. 317-323; Таърихи Систон. -С. 247-252; (н. тоҷикӣ);История Систана. -С.303-309.

² Таърихи Систон. -С. 354; Таърихи Систон. -С. 273; (н. тоҷикӣ);История Систана. -С.334.

³ Таърихи Байҳақӣ. -С. 346.

⁴ Таърихи Систон. -С. 366; Таърихи Систон (н.тоҷикӣ). -С.282; История Систана. -С. 344.

⁵ Таърихи Систон. -С. 392.

Соли 1222 муғулҳо вориди Систон гашта, шахру дехотро хароб карданд¹. Чувайнӣ низ аз сарнавишти Систон дар замони ҳукумати муғулҳо ёдоварӣ карда, навиштааст, ки соли 1251 дар вақте ки Амир Арғун қасди рафтани ба ҷаласаи муҳими муғулҳо – Қурилтойро дошт, «маликии Ҳироту Систону Балх ва тамомати он тараф ... бар малик Шамсуддин Муҳаммади Курт арзонӣ дошт»². Тавре маълум аст, ин тоҷик асосзори давлати Куртҳои Ҳирот аст, ки як аср бар вилоятҳои тоҷикнишин, аз ҷумла Систон ҳукумат кардаанд.

Ҳамин тавр, ахбори «Таърихи Систон» сарчашмаи муҳими таърихӣ барои омӯзиши асрҳои XI-XIV Хуросону Мовароуннаҳр ва ба хусус вилояти таърихии Систон буда, маводи он ҳанӯз ба қадри кофӣ истифода нашудааст. Сарфи назар аз кӯтоҳбаёнӣ ва пайваста набудани воқеаҳои ин давра, он дорои аҳамияти муҳими илмӣ мебошад.

Боби сеюми рисола «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи таърихи иҷтимоии минтақа ном дорад. Дар **зербоби якуми** он «Ҷунбишҳои мардумии минтақа дар «Таърихи Систон» перомунӣ шӯришҳои халқии ҳудуди Систон маълумот медиҳад. Яке аз вижагиҳои борики таърихи асримиёнагии Систон он аст, ки ҳамеша пурошӯбу пурнизоъ будааст. Мақдисӣ дар охири асри X таъкид карда буд, ки ошубҳои Систон ваҳшатангез аст ва дар ин гуна ҳаводис мардуми зиёде кушта мешавад ва қисми дигаре маҷбур ба фирор мешаванд³.

Дар давоми ду аср (VIII-IX) муҳимтарин ҷунбиш дар сарзамини Систон хориҷия буда буд. Қиёми хориҷиён дар Систон, ки тамоми Хуросонро зери таъсири худ қарор дод, бо роҳбарии Ҳамзаи Озарак Ҳамза ибни Абдуллоҳи Шорӣ рух додааст. Мисли бештари шӯришҳои асримиёнагӣ шӯриши Ҳамза низ аз норозигии аҳоли аз ҷамъоварии молиёт сар шудааст. Муаллифи «Таърихи Систон» навиштааст, ки Ҳамза нахустин бор соли 798 қиём кард. Дар «Таърихи Систон» матни номаи халифа Ҳорунуррашид ба пешвои шӯриши Систон Ҳамза ва номаи Ҳамза ба халифа бо забони арабӣ оварда шудааст, ки дар ягон сарчашмаи дигари форсӣ наёмадааст. Санай навишта шудани нома дар ин сарчашма соли 809 дарҷ ёфтааст. Яъне, дар ин масъала ҳам «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи нодир ва муҳим хидмат мекунад. «Таърихи Систон» инчунин аз шӯришҳое, ки дар аҳди ҳукуматҳои Тоҳириён, Сафориён ва Сомониён дар Систон рух додаанд, низ ёдовар мешавад.

Ҳамин тавр, «Таърихи Систон» сарчашмаи муҳим дар бораи ҳаракатҳои халқӣ дар ҳудуди Систон буда, бо истифода аз маълумоти «Таърихи Систон» метавон баъзе санаҳоро дақиқ карда, гузоришҳои дигар манбаъҳоро тасҳеҳ ва такмил дод.

Зербоби дуюми боби сеюм «Фарҳангу мардумшиносӣ ва суннатҳои давлатдорӣ минтақа дар тасвири «Таърихи Систон» мебошад.

¹ Таърихи Систон. –С. 393

² Чувайнӣ Атомалик. Таърихи ҷаҳонгӯшо. Ҷилди 2. –С. 234.

³ Мақдисӣ М. Аҳсану-т-тақосим фӣ маърифати-л ақолим. –С. 444-445.

Қайд шудааст, ки «Таърихи Систон» як имтиёзи дигар дорад ва он сарчашмаи муътабар роҷеъ ба шинохти мардумшиносӣ ва фарҳанги яке аз вилоятҳои муҳиму таърихии аҷдоди тоҷикон ба шумор меравад. Муаллифи «Таърихи Систон» ишора мекунад, ки дар гузари таърих Систон чанд бор номи худро иваз кардааст. Муҳимтарин номҳои Систон: Систон, Заранг ва Нимрӯз будаанд. Ин ахбор барои номшиносии маҳал ё топонимика хеле муҳим буда, дар таърихнигории суннати мо ба он камтар таваҷҷуҳ шудааст. Муаллифи «Таърихи Систон», ки ба зодгоҳи худ ифтихор дорад, фазилатҳои ин минтақаро зикр мекунад, ки муҳимтарини онҳо худкифо будани минтақа, озодидӯстии сокинони он, зиёд будани донишмандон дар Систон будааст. Муаллифи «Таърихи Систон» аз оташкадаву масҷидҳои маъруф ва хулку атвори систониён низ ҳикоят мекунад, ки ин ахбор хеле муҳиманд. Дар асар аз зардуштиён, масеҳиён ва собиқаи ҳузури буддоиёну ҳиндуҳо низ хабар дода мешавад.

Нақши забони форсӣ дар сарзамини Систон хеле бузург буда, маҳз фармонравои систонӣ Яъқуби Лайс нахустин шуда дастур дод, ки шоирони дарборӣ бо ин забон шеър сароянд¹. Б. Ғафуров Систонро дар баробари Хуросу Мовароуннаҳр яке аз муҳимтарин марказҳои ташаккули забони форсии нав дар асрҳои IX-X мешуморад². Дар «Таърихи Систон» оид ба маросимҳои ҷашну сӯғвории систониён низ ишораҳо мавҷуд аст, ки аҳамияти онро ҳамчун сарчашма беназир гардондааст. Берунӣ қайд мекунад, ки дар гузашта (яъне то замони истилои араб) систониён моҳхоро ба номҳои дигар (на мисли порсӣ) мехондаанд³. Сипас, ин донишманди гаронмоя номи 12 моҳи аҳолии Систонро зикр мекунад

Дар «Таърихи Систон» ба баъзе истилоҳу вожаҳои дучор меоём, ки баргирифта аз низоми девонсолориву дарбори асримиёнагии тоҷикон ҳастанд. Вазифаҳову машғулиятҳо ва вожаҳои идориву низомие чун *амир, вазир, надим, муставфӣ, бундор, бистгонӣ, пайк, расул, вафд, поижа, дабир, аҳд, қозӣ, мазолим, арз, лашкарнавис, испаҳбад, талоя* ва ғ. Дар як маврид «Таърихи Систон» чандин вожаву истилоҳи молиётиро пас ҳам овардааст. «Ва девони хироч ӯ ниҳод ба Систон ва расми дабирон ӯ ҳуссоб ва ҷаҳбаз ва ҷобӣ ва муставфӣ ва мушрифону астварон ва ин ҳама ба тадбири Ҳасани Басрӣ кард»⁴.

Дар маҷмӯъ, «Таърихи Систон» роҷеъ ба фарҳангу мардумшиносӣ ва низоми даргоҳу девонсолорӣ асримиёнагии тоҷикон манбаи боэътимод буда, монандии ахбори он бо ахбори сарчашмаҳои дигари ҳатти гувоҳи дақиқ будани ин сарчашма мебошад.

¹ Таърихи Систон. –С. 209-210.

² Ғафуров Б. Тоҷикон. –С. 375-377, 380-381.

³ Берунӣ А. Осору-л-боқия. –Душанбе, 1990. –С. 64.

⁴ Таърихи Систон. –С. 92.

ХУЛОСА

Нигориши таърих аз ҷониби аҷдоди тоҷикон ба замонҳои хеле қабл расида, ба фармуди устод Рӯдакӣ тоҷикони нахустин донишу андарзу таҷрибаҳои андӯхтаи худро бар рӯйи сангҳо низ навиштаанд. Бар асоси ҳамин суннати дерини таърихнигорӣ буд, ки таърихнигории миллии мо дар тӯли таърих барҷой монду тадричан устувор гашт. Пас аз густариши дини ислом ва дар ихтиёри умуми мардум қарор гирифтани ҳатту савод ва дар саросари қаламрави Хуросону Мовароуннаҳр падидаи омадани ниҳодҳои омӯзишу парвариши фикрӣ илми таърих низ хеле инкишоф ёфт. Тоҷикон дар байни халқҳои гуногуннаҷоди ҳилофати исломӣ бештар аз дигарон ба фарогирии илму дониш пардохта, дар асрҳои X-XII осори арзишманде дар илмҳои гуногун, аз ҷумла дар бахши таърих падидаи оварданд.

Дар сарзамини Эрон, Хуросон ва Мовароуннаҳр дар асрҳои X-XII шубҳае аз таърихнигорӣ – таърихнигории маҳаллӣ падидаи омад. Омилҳои гуногун дар пайдо шудани чунин нави таърихномаҳо таъсиргузор буда, яке аз онҳо сиёсати марказиятбахшии ҳилофати араб ва сулолаҳои маҳаллӣ дар давраи таҳқиқшаванда мебошад. Сабабу ангезаи дигари навиштани таърихҳои маҳаллӣ он будааст, ки дар ғушаву канори империяи бузург вақте таърихномаҳои сулолаӣ ё умумӣ навишта мешуд, ба гузаштаи шахру вилояти хос хеле аҳамият дода намешуд ва таърихи он ҳамеша дар робита бо марказ сабт мегашт. Аз ин рӯ, донишмандони шахру навоҳии гуногун миён бар зада, таърихи шахру вилояти худро сабт мекарданд, ки дар таърихнигории миллии мо ҳодисаи бузургу фараҳбахш доништа мешавад. Сабаби сеюми нигориши таърихҳои маҳаллӣ талоши шоҳону волиёни шахру вилоят барои машҳур шудан будааст. [7-М].

«Таърихи Систон» сарчашмаи нотақрори таърихӣ ва адабӣ буда, байни асрҳои XI-XIV дар ҷанд марҳила аз ҷониби ҷанд муаллиф навишта шудааст. Аммо қисмати якуми он, хеле муфассал ва бо риояи суннати таърихнигорӣ таълиф шуда, қисмати дувум ва, хусусан, охири асар мухтасар омадааст. Ин асар сарнавишти бахше аз сарзамини Эрони қадим ва асримиёнагӣ ва мардуми онро баён карда, умумияти таърихи он бо минтақаҳои дигар ва вижагиҳои ин мулкро шарҳ додааст. Аҳбори ин асар ба муаррихон имкон медиҳад, ки дар қиёс бо сарчашмаҳои дигар баъзе санаҳои таърихро дақиқнамоянд ва дар баъзе мавридҳо тиккаҳое аз таърихи умумии халқ тоҷик комил карда шаванд. То ин дам «Таърихи Систон» аз ҷониби бузургтарин муаррихони ватаниву хориҷӣ истифода гардида, дар қатори муҳимтарин сарчашмаҳои таърихӣ эътироф карда шудааст. [2-М].

Танҳо вучуди як қасидаи маъруфи «Модари май»-и асосгузори адабиёти форсии тоҷикӣ устод Рӯдакӣ дар шакли комили он аҳамияти «Таърихи Систон»-ро ҳамчун сарчашмаи беназиру нотақрори адабӣ машҳур кардааст. Ин қасида, газашта аз ин ки поре аз эҷоди шоири

номдори моро, бештари осораш аз байн рафтаанд, боқӣ гузоштааст, инчунин, гӯшае аз ҳаводиси нимаи аввали асри X дар Хуросону Мовароуннахро бозсозӣ карда, робитаи дарбори Сосониён бо минтақаҳои Систон ва Райро дар як марҳилаи таърихӣ муайян мекунад.

Ҷуғрофияи таърихии Систон нишон медиҳад, ки иқлим, шароити табиӣ ва ҷуғрофии он дар ташаккули мардуми ин минтақа нақши муҳим гузоштааст. Агар дарёхову обҳои фаровон дар бахше аз қисматҳои он сабаби рушди системаи обёрӣ гардад, дар бахше дигар ривоч ёфтани системаи маснуии обёрӣ мучиби тараққии кишоварзӣ гардид. Ҳамлаи ҳамешагии регҳо аз як ҷониб, агар сабаби андӯхтани таҷриба ва роҳҳои мубориза бо он гардад, аз ҷониби дигар, бод ба систониён осеби бодиро ҳада кард, ки дар асрҳои миёна яке аз вижагиҳои ин сарзамин шинохта шуда, бештари муаррихону ҷуғрофинависон онро таъкид карданд. [1-М].

Систон дар қатори Хоразм, Суғд, Бохтар, Рай, Хуросон, Чоч, Фарғона ва дигар минтақаҳои таърихии Эрони куҳан аз замони хеле қадим маъруф буда, ёдгории Шаҳри Сӯхта, ки дар натиҷаи ковишҳои бостоншиносӣ ба даст омад, яке аз марказҳои қадимтарини сукувати инсонҳо будани онро таъйид мекунад. Асотири эронии марбут ба Пешдодиёну Каёниён ва силсилаҳои таърихии Ҳахоманишҳо, Ашкониён ва Сосониён ва дигарон дар сарзнавишти Систон ҷойгоҳи муҳим дошта, марди афсонавии систонӣ- Рустам қаҳрамони тамоми мардуми эронинаҷод ба шумор меояд. «Таърихи Систон» бахше аз ин воқеахоро дар худ ҷой додааст, ки бо ахбори осори дигари хаттӣ ҳаммонанд аст. Ҳамчунон, пайванди амиқи Систон бо сарзаминҳои дигар ва ҳамсарнавишт будани систониён бо дигар аҷдоди халқи тоҷикро собит месозад. [3-М].

Систон дар замони ҳучуми арабҳо дахҳо маротиба мавриди ҳамлаву ғорат ва ҷафову ситамгарии истилогарон қарор гирифта, мардуми ин мулк сарзамини худро қаҳрамонона ҳифз кардаанд. Дар ҳамин давра ҳамроҳ бо муҳочирони араб ақидаву мазҳабҳои исломӣ ба ин сарзамин роҳ меёбанд, ки дар давраҳои баъдӣ нақши муҳимме дар ҳодисаҳои сиёсӣ мегузоранд. Сиёсати волиёни фиристодаи умавӣ ва аббосӣ бинобар ахбори «Таърихи Систон», бештар бар пояи манфиатҷӯӣ ва ҷамъоварии молиёт аз мардум бунёд гардида, амволу дороии ин сарзамин борҳо аз ҷониби истилогарони аҷнабӣ ғорат шудааст. [9-М].

Систон дар замони ба истиқлол расидани Хуросону Мовароуннаҳр дар маркази воқеаҳои сиёсии хилофат қарор гирифта, нақши муҳим дар раванди истиқлолталабии умумии мардуми Эронун Осӣи Марказӣ гузоштааст. Силсилаи систонасли Саффорӣён яке аз бузургтарин ифтихороти мардуми эронинаҷод буда, Яқубу Амри саффорӣ барои пайдории истиқлоли сарзамини тоҷикон аз хилофати араб фидокорӣ кардаанд. Систон бар асоси маълумоти «Таърихи Систон» дар баробари меҳвари муқовимат ва бедории тоҷикон будан, яке аз марказҳои муҳим барои густариши забону адабиёти навини форсӣ гардидааст. Ғайр аз

касидаи маъруфи устод Рӯдакӣ дар «Таърихи Систон» даҳҳо порчаҳои шеърӣ ба забонҳои арабӣ ва форсӣ мавҷуд аст, ки ба ҳодисаи муайяни таърихӣ рабт дошта, омӯзиши ин ашъор аз нигоҳи таърихӣ низ аҳамияти муҳимми илмӣ дорад. [4-М];

Маълумот дар бораи Тоҳириён дар «Таърихи Систон», асосан, дар робитаи сиёсии ин хонадон бо ҳодисаҳои Систон инъикос гашта, сиёсатгузориҳои ҳилофати Аббосиён ва Тоҳириён сабаби эътирози мардум ва сар задани чанд ҷунбиши халқӣ мегардад. Тоҳириён бо ҷунбишҳои хориҷӣ ва айёрон дар Систон рӯ ба рӯ гашта, дар нигоҳ доштани ин сарзамин чандон муваффақ набудаанд. Муборизаи Тоҳириён барои фурӯ нишондани эътирозҳои халқӣ саранҷом ба шикасти ин хонадон дар Систон ва аз сахнаи сиёсӣ хориҷ гаштани он оварда расонд.

Сомониён, ки нисбат ба Тоҳириён дар сиёсати дохилии худ озодии бештар доштанд, барои дар итоат нигоҳ доштани Систон талоши зиёд кардаанд. Аммо сиёсати онҳо низ муваффақона набуд. Аз ин рӯ, минбаъд Сомониён бештар ба хондани хутба ва сикка дар Систон аҳамият дода, аз Систон фақат ҳадия дарёфт мекарданд ва хирочи ин сарзаминро дар он ҷо боқӣ мегузоштанд. Муаллифи «Таърихи Систон» сиёсатҳои Тоҳириён ва Сомониён дар Систонро наменвисандад ва коргузориҳои ин хонадонҳо дар Систонро интиқод мекунад. Ин равишти интиқод кардан аз сиёсати ҳукумати марказии Хуросон хосси таърихнигории маҳаллӣ мебошад. [5-М].

Муаллифи «Таърихи Систон» ошокоро эътироф мекунад, ки яке аз нуктаҳои осебпазири Систон дар тамоми давраи мавҷудияти он шӯришҳо будааст. Аз ин рӯ, дар бораи даҳҳо шӯриши халқӣ маълумот додааст. Дар ягон сарчашмаи дигари таърихӣ (таърихи маҳаллӣ) ба андозаи «Таърихи Систон» чунин факту рақам дар бораи ҷунбишҳои мардумӣ дида намешавад. Ин асар танҳо ба зикри шӯришҳо басанда накарда, дар бораи сабабҳо ва натиҷаҳои баъзе шӯришҳо низ маълумот медиҳад. Баъзе аз шӯришҳоро муаллифи «Таърихи Систон» ҷонибдорӣ карда, онро муқобила бо ситами бегонагон мешуморад, ки барои таърихи асримиёнагии мо ҳодисаи камназир аст.

Ҳукумати турконро муаллифи «Таърихи Систон» бузургтарин мусибати мардум ва сарзамин худ мешуморад. Дар асар баъзе саҳифаҳои таърихи сиёсӣ ва иҷтимоии замони Ғазнавиён ва Салҷуқиён баён гардидааст, ки дар сарчашмаҳои дигар дида намешавад. Муаллифи асар аз ғорату тачовузи ғузҳо ва тааррузи фидоӣни исмоилӣ дар асри XII ба Систон низ хабар дода, омилони ин ҳамлаҳоро нафрин мекунад. [8-М].

«Таърихи Систон» сарчашмаи нодири таърихӣ роҷеъ ба масъалаи дину мазҳаби яке аз вилоятҳои муҳимми таърихӣ мо – тоҷикон, ба шумор меравад. Ахбори ин асар дар хусуси таърихи асотирии халқҳои эронинажод аҳамияти муҳимми илмӣ дошта, умумият ва вижагиҳои музофотии ҷаҳонбинии мардумро инъикос мекунад. Ин сарчашма дар бораи баъзе урфу одатҳои мардум ахбореро дар худ дорад, ки камтар

сарчашмаи таърихӣ ба он андоза маълумотро дар худ ҷой додааст. Китоб дар хусуси раванди мусулмоншавии аҳолии Систон ва дину маҳзаби аҳолии он дар асрҳои IX-XII маълумоти фаровон медиҳад. «Таърихи Систон», инчунин, раванди ба ҷараёни хориҷӣ гаравидани аҳолии Систон ва нақши он дар ҳаракатҳои зидди ҳилофатро хеле муфассал баён кардааст.

«Таърихи Систон» ҳанӯз ба таври бояд дар таърихнигории мо мавриди баррасӣ ва арзёбии илмӣ қарор нагирифтааст. Омӯзиши васеи он имкон медиҳад, ки саҳифаи нав дар таърихи тоҷикон муайян карда шаванд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

1. Дар нақшаҳои таълимии ихтисосҳои гуманитарӣ ба омӯзиши фанни манбаъшиносии таърихи халқи тоҷик таваҷҷуҳи махсус зоҳир карда шуда, ахбори «Таърихи Систон» ва манбаъҳои дигари таърихӣ ва адабӣ, ки бо забони модарии тоҷикон иншо шудаанд, дар ҷараёни дарсҳо муфассал омӯзонда шаванд;

2. Бо таъкиди ахбори «Таърихи Систон» саҳифаҳои муҳимми таърихи муборизаи минтақаҳои тоҷикнишин, аз ҷумла Систон дар баробари истилогарони араб омӯхта шуда, дар ин замина, дастурҳои зарурӣ барои донишҷӯён ва таърихдӯстон таҳия карда шаванд;

3. Дар асоси маълумоти «Таърихи Систон» ва дигар манбаъҳои таърихӣ раванди мусулмоншавии аҳолии Систон, ҳамчун қисме аз сарзамини таърихӣ ва маҳалли сукувати аҷдоди тоҷикон дар доираи барнома ва лоиҳаҳои махсус ба роҳ монда шаванд;

4. Шӯришҳои халқӣ, ки дар Систони асрҳои VIII-X рух додаанд, бо дигар ҷунбишҳои мардумии Хуросону Мовароуннаҳр иртибот дошт, ба таври васеъ омӯхта шудани онимкон медиҳад, ки саҳифаҳои норавшани таърихи иҷтимоии тоҷикон муайян карда шаванд;

5. Омӯзиши робитаи давлатҳои марказии Хуросону Мовароуннаҳр (аз ҷумла Сомониён) бо Систон ва минтақаҳои дигар ва сабақҳои омӯзандаи он бар пояи ахбори «Таърихи Систон» ва сарчашмаҳои дигар барои устувор кардани пояҳои давлати миллии аҳамияти махсус дорад;

6. «Таърихи Систон» аз ҷумлаи сарчашмаҳои муҳимми таърихӣ, мардумшиносӣ ва адабии форсӣ буда, омӯзиши васеи он дар шароити кунунии ҷаҳонишавӣ ва коҳиш ёфтани арзишҳои миллии боиси баланд гаштани огоҳӣ ва руҳияи милливу ватандӯстии насли ҷавон дар шароити истиқлоли давлатии Тоҷикистон мегардад.

II. ИНТИШОРОТ АЗ РӮЙИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ:

1.Мақолаҳое, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон нашр шудаанд:

- [1-М]. Муллоҷонов, С.К., Садиров Ш. Ҷуғрофияи таърихии Систон дар асрҳои миёна [Матн] / С.К. Муллоҷонов, Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. – №10. С.117–122. ISSN 2074-1847
- [2-М]. Садиров, Ш.А. Таърихи Систон ва ҷойгоҳи он дар таърих, фарҳанг ва адаби тоҷик [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. - Душанбе, 2019. – № 5(82). – С.280–283. ISSN 2219-5408
- [3-М]. Садиров, Ш.А. Тарихи Систон как источник по древней истории Систана [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. - Душанбе, 2021. – № 6(95). – С.308–311. ISSN 2219-5408.
- [4-М]. Садиров, Ш.А. Инъикоси баъзе паҳлуҳои фаъолияти сиёсии Якуб ибни Лайс бар асоси ахбори «Таърихи Систон» [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. – Душанбе, 2022. – № 1(96) – С. 296-298. ISSN 2219-5408.

II. Мақолаҳое, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд:

- [5-М]. Садиров, Ш.А. Систон дар замони Сомониён [Матн] / Ш.А. Садиров // Суннатҳои Сомониён ва таъсиргузориҳои он дар фарҳангу тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ ва Шарқи Наздик. - Душанбе, 2020. – С. 172-182 (Систан в период правление Саманидов). –С. 172-182.
- [6-М]. Садиров, Ш.А. Муомилоти пулӣ дар замони Сомониён [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. №3(7). – С. 173-176.
- [7-М]. Садиров, Ш.А. Таърихи Бухоро»-и Абубакри Наршахӣ ҳамчун маъхази таърихӣ [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. №4(8). – С. 143-145.
- [8-М]. Садиров, Ш.А. Муҳорибаи Дандонакон ва ташаккулёбии давлати Салҷуқиён / Ш.А. Садиров // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30 соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Рашт, 2021. -С. 28-33.
- [9-М]. Садиров, Ш.А. История завоевания арабами Систана по материалам «История Систана» и других исторических источников [Матн] / Ш.А. Садиров // Материалы Международных научно-практических мероприятий Общество науки и Творчество. Апрель 2022 г. Сборник научных трудов «Наука в интерпритации современного образовательного процесса». – Казан, 2022. – С. 135-140.

**ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ ИМ. САДРИДДИНА АЙНИ**

на правах рукописи

УДК 9(575.3)

ББК 63.3 (2точик)

С-52

САДИРОВ ШАРАФДЖОН АХТАМОВИЧ

«ИСТОРИЯ СИСТАНА» КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Автореферат

диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук
по специальности 07.00.09. – Историография, источниковедение и
методы исторических исследований

Душанбе, 2022

**Работа выполнена на кафедре истории таджикского народа
Таджикского государственного педагогического университета им. С.
Айни**

Научный руководитель: **Муллоджонов Сайфулло Кучакович** - доктор исторических наук, профессор кафедры древнего мира, средних веков и археологии Таджикского национального университета

**Официальные
оппоненты:** **Аюбов Абдусалом** - доктор исторических наук, зав. кафедрой всеобщей истории и религиоведения Худжандского государственного университета им. академика Б.Гафурова
Шарифзода Абдували- кандидат исторических наук, зав. секторией истории науки и техники Института истории, археологии и этнографии им. Ахмада Дониша Национальной Академии наук Таджикистана

**Ведущая
организация:** **Бохтарский государственный университет
им. Носири Хусрава**

Защита состоится 19 октября 2022 года в 13.30 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-0245 по защите диссертаций на соискание ученой степени доктора философии (PhD), доктора по специальности при Таджикском национальном университете по адресу: 734025, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.

С диссертацией можно ознакомиться в научной библиотеке Таджикского национального университета (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17) и на официальном сайте Таджикского национального университета (<https://tnu.tj/>)

Автореферат разослан «___» _____ 2020 года.

**Ученый секретарь
Диссертационного совета,
доктор исторических наук**

Акратова С.Х.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Таджикская историческая наука за последние тысячелетие, наряду с другими областями знаний, достигла значительных успехов. В числе изданных книг, посвященных событиям всеобщей истории и истории разных династий, местная история занимает достойное место, изучение которой имеет особое значение в воссоздании истории таджикского и других народов региона.

«История Бухары» Наршахи, «История Нишапура» Хакима Нишапури, «История Бейхак» Ибн Фундука, «История Герата» являются образцами этого наследия, а история таджиков без использования этих трудов была бы неполной. «История Систана» один из исторических трактатов, посвященный отдельным местностям, содержит важные сведения по политической, социальной и культурной истории таджиков. Следует отметить, что Систан, в связи с удобным географическим и стратегическим месторасположением, на протяжении истории сделал этот регион привлекательным, соединил друг с другом судьбы нескольких арийских народов, в том числе персов, тохарцев, согдийцев и индийцев. Эта важная историческая территория теперь разделена между Ираном и Афганистаном.

В «Истории Систана» представлены сведения об одном из важных историко – культурных регионов таджикского народа – Систане, который в источниках древнего времени называется Сакистан или Сагистан. Систан, где с древнейших времен жили арийские племена, сыграл решающую роль на всех этапах истории таджиков, начиная с древности, до распространения ислама и в средние века включительно.

«Истории Систана» содержит малоизвестные сведения по древней и средневековой истории таджикского народа и считается одним из основных источников по изучению истории, географии, этнографии и таджикской литературы. Большинство известных историков, исследовавших историю и культуру таджиков, такие как А.Ю. Якубовский, Б. Г. Гафуров, Саид Нафиси, Э. Браун, К.Е. Босворт и др., использовали «Историю Систана» в качестве достоверного источника.

Несколько факторов стали причиной того, что «История Систана» была выбрана как исследовательская тема настоящей диссертации:

во-первых, «История Систана» представляет сведения об одном из важнейших частей исторической территории таджиков – Систане. В данной работе историческое прошлое Систана представлено как часть всеобщей истории иранских народов;

во-вторых, в данной работе история Систана, охватывающая такие важнейшие периоды, как падение государства Сасанидов, арабское завоевание, правление Саманидов в Хорасане и Систане, период правления тюркских династий и монгольского завоевания, рассматривается в неразрывной связи с историей других регионов. Эти сведения отражают

малоизученные страницы истории таджиков, их исследование способствует совершенствованию нашей истории;

в-третьих, наличие важной информации по вопросам культуры в «Истории Систана» имеет первостепенное значение для истории таджикского языка и литературы. В частности, в «Истории Систана» отмечается, что именно в период правления Саффаридов впервые стали слагать стихи на персидском (таджикском) языке, а также, что этот язык стал государственным языком при дворе правителей. Данный трактат является единственным источником, в котором полностью приведена касыда (ода) устода Рудаки - «Мать вина». В указанной работе приведены мифы и большое количество таджикского фольклора;

в-четвертых, в «Истории Систана» упоминаются события, которые не встречается ни в одном другом источнике. Также существующие в ней сведения позволяют сопоставлять их со сведениями других источников и сделать логические умозаключения, приближенные к реальности;

в-пятых, «История Систана» является уникальным источником по истории социального положения, в частности, по народным движениям. В ней приведены сведения о влиянии движения хариджизма в VIII-IX веках, а также о народном лидере Хамзе Озараке. Эти сведения не встречаются ни в одном другом источнике. «История Систана» сообщает о сборе налогов, харадже (подати) и других деяний представителей правительств, которые не содержатся ни в одном другом трактате;

в-шестых, «История Систана» занимает видное место в истории и литературе таджиков, поэтому ее многократно использовали широкие круги знатоков истории и литературы, тем не менее, этот трактат до сих пор не изучался в качестве отдельной научной диссертации. В Республике Таджикистан опубликовано мало исследовательских статей, посвященных данному сочинению.

Таким образом, учитывая значение «Истории Систана» в изучении истории таджикского народа, возникла необходимость изучения наследия наших предков с целью их использования для повышения национального самосознания. Принимая во внимание тот факт, что до сих пор этот труд не был изучен в виде диссертации, мы выбрали данную тему в качестве научного исследования.

Степень изученности темы. Ученые разных стран посвятили свои исследования трактату «История Систана» и его месту в истории персоязычных народов. Эти исследования мы условно разделили на четыре группы.

В первую группу мы включили труды вропейских ученых, среди которых Э. Денисона Росса можно назвать первым исследователем «Истории Систана». Он исследовал касыду Рудаки «Мать вина», дошедшую до нас благодаря трактату «Истории Систана». Э. Денисон Росс опубликовал английский перевод этой касыды.¹ Эдмонд Босворт в книге «История

¹Маликушшуаро Бахор. Сабкшиноси. –Техрон, 1382. -С 44-50.

Систана: от прихода арабов до восшествия Саффаридов» подчеркивает, что ни одна другая работа не является столь полезной в восстановлении ряда важных исторических периодов¹. Также в других работах Э. Босворта часто подчеркивается важность «Истории Систана».²

Бертран Шпулер в своей известной работе - «История Ирана в первых двух веках распространения ислама», описывая события первых двух веков арабского халифата, в том числе междоусобные войны между арабами и распространения ислама в Иране, дает сведения о движении хариджизма. Одним из главных источников его работы является «История Систана».³

Британский ученый А. Лэмбтон издал несколько работ по средневековой истории Ирана, которые признаны в иранистике. Ученый, исследуя в основном мусульманский период в истории Ирана, в частности, затрагивая проблемы земледелия в Систане и роли указанного региона в средние века, многократно обращается к сведениям «Истории Систана»⁴.

В двух исследованиях ученых Кембриджского университета «История ислама» и «История Ирана»⁵ рассматриваются теоретические и практические вопросы распространения ислама и реакция народов Ирана и Центральной Азии на этот процесс. Обе работы написаны специалистами в этой области. Также в трудах таких ученых, как Э. Браун, Г. Ле Стрендж, Р. Фрай, Ф. Офис, Я. Рипка⁶ исследованы многие вопросы, связанные с политикой, экономикой и культурой арабского халифата, в том числе, формирование исламской культуры таджиков.

Особое значение имеет исследование Г. Ле Стренджа, который подробно описал историческую географию Систана. В трудах европейских ученых, несмотря на их глубину и фундаментальность, в ряде случаев наблюдается неприязнь к исламской религии и мусульманам и мы учли этот фактор в процессе работы над диссертацией.

Во вторую группу вошли исследования российских и советских ученых.

Академик Бартольд В.В. в своих исследованиях уделил особое внимание различным вопросам, включая средневековую историю и историческую географию региона. Описывая территории исторического

¹Босворт К.Э. Таърихи Систон» (аз омадани тозиён то баромадани Саффориён). Тарчумаи Хасани Ануша. Техрон, Амири Кабир, 1377. -302 с.

² Bosworth C. E. The Chaznavids their empire in Afganistan and Esatern Iran 994-1040. - Edinbirgh, 1963.

³ Шпулер Б. Таърихи Эрон дар ду карни нахустини исломи. Тарчумаи Чаводи Фалотурй. -Техрон, 1386.

⁴Лэмбтон А. Сайре дар таърихи Эронбаъд аз ислом. Тарчумаи Я. Ожанд. -Тегеран, 1363; Лэмбтон А. Тадавул ва тахавул дар таърихи миёнаи Эрон. -Техрон, 1370.

⁵Таърихи ислом. Пажухиши Донишгохи Кембрич. Тарчумаи А. Ором. Техрон, 1386; Таърихи Эрон. Аз сукути Сосониён до баромадани Салчукиён. Пажухиши Донишгохи Кембрич.Ч. IV. Зери назари Р.Фрай. Тарчумаи Х. Ан=ша. -Техрон, 1381

⁶Браун Э. Тарих-и адабии Эрон. Тарчумаи Солех.-Техрон, 1358; Ле Стренч. Чуғрофиёи таърихии сарзаминҳои хилофати шарқӣ. Тарчумаи Махмуд Ирфон. -Техрон, 1367; Фрай Р.Н. Наследие Ирана. Перевод с англ. В.А Лившица и Е.В.Зеймаля. -М., Наука, 1972; Дафтари Ф. Традиции исмаилизма: Сб. статей. Пер. с англ. З.Оджиевой. М., «Ладомир», 2006; Рипка Ян. История персидской и таджикской литературы. Перевод с чешского. Редактор и автор предисловия И.С.Брагинский. -М., Прогресс, 1970.

Ирана, он также подробно рассматривает историческую географию Систана¹. В.В. Бартольд неоднократно упоминал о важности положения Систана в событиях, которые происходили в IX-XII вв. Ученый был убежден, что территория Систана в прошлом была обширной и важной, но в 1872 году была разделена между Ираном и Афганистаном. Коренные народы Систана, согласно выводам В.В. Бартольда и ряда европейских исследователей, являются «самыми истинными арийцами», которые сохранили язык и традиции времени Ахеменидов.

Известный русский лингвист Л.П. Смирнова в 1965 году защитила кандидатскую диссертацию², посвященную языку трактата «История Систана». В 1974 году она перевела и опубликовала свою монографию на русском языке³. Русский перевод сопровождается ценными приложениями, комментариями⁴. Перевод «Истории Систана» на русский язык осуществлен на основе копии, подготовленной М. Бахаром. В ряде других работ иногда упоминается история и культура Систана, которые также нами использованы.

Ряд ученых, наряду с другими регионами, уделяют внимание Систану и его местоположению. Эти сведения также использованы в настоящей диссертации. В частности, в исследованиях периода Сельджукидов историком С. Агаджановым Систану уделено особое место⁵. Монография Т. Кадырова дает сведения о народных восстаниях, в том числе о движениях, оказавших влияние на Систан и другие регионы. При этом, ученый использовал также «Историю Систана»⁶.

В третью группу мы включили работы иранских и афганских исследователей. Изучение «Истории Систана» началось после того, как в 1881-1885 годах были опубликованы отрывки из трактата в газете «Иран». Но в связи с тем, что в трактате были размещены стихи, содержащие литературоведческий характер, они привлекли внимание ученых-филологов. В 1896 году Мирзо Абдулазизхан Гургани написал статью под названием «Старейшая персидская поэзия», и тем самым косвенно начал изучение данной работы⁷.

¹ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. //Соч.: В.9. т. - М. ИВЛ, 1963. Т.1.; Хамон муаллиф: Арабское завоевание и Туркестан при Саманидах. //Сочинения. Т.II. Часть 1. -М., ИВЛ, 1963. -С. 118-126; Хамон муаллиф: Историко-географический обзор Ирана. //Соч. Т. VII. М., 1971.- С.83-101.

² Смирнова Л.П. Язык «Та'рих-и Систан» (грамматика, лексика). Автореф. дисс. на соискание ученой степени кандидата филологических наук. -Л., 1965.

³ «Та'рих-и Систан» (История Систана). Перев., введ. и коммент. Л.П. Смирновой. -М., 1974.

⁴ Петрушевский И.П. Ислам в Иране в VII-XV веках. -Л. 1966; Пигулевский Н.В., Якубовский А.Ю. и др. История Ирана с древнейших времен до конца XVIII века. Л., изд. Ленингр. ун-та, 1958.

⁵ Агаджанов С.Г. Очерки истории огузов и туркмен Средней Азии IX- XIII вв, Ашхабат: Илым, 1969. Саидбаев Т.С. Ислам и общество. Опыт историко-социологического исследования. М., 1978; Муминов А.К. Роль и место ханафитских 'улама в жизни городов Центрального Мавераннахра (II-VII | VIII-XIII вв.). Авт. дисс. на соискание ученой степени доктора исторических наук. -Ташкент, 2003.

⁶ Кадырова Т. Из истории крестьянских движений в Мавераннахре и Хорасане в VIII – начале IX в. - Ташкент, «Наука», 1965.

⁷ История Систана. -М., 1974. -С. 14-15.

Важнейшим исследованием «Истории Систана» является издание работы с критическими комментариями исследователей. Это издание стало возможным благодаря усилиям известного иранского ученого и поэта Малек аш-Шуара Бахара.¹ М. Бахар проделал большую текстологическую работу, значение которой до сих пор не утрачено. Он также в своей известной работе «Сабк-шенаси (Познание стилистики)», касаясь содержания, языка и стиля изложения «Истории Систана»², указывает на время создания трактата и предполагает, что у данного произведения имелось несколько авторов.

Эрадж Афшар Систани написал важное и ценное произведение, которое известно среди ученых как «Систан-наме»³. В начале книги он отмечает, что посвящает свою книгу «благородному и добронравному народу Систана». Эта работа, безусловно, является самым полным произведением по истории, географии и этнографии Систана. Следует отметить, что также изданы статьи, посвященные вопросам лингвистики, иранской идентичности, морфологии и синтаксису «Истории Систана»⁴.

В четвертую группу мы включили статьи, опубликованные в Таджикистане. В советское время и в эпоху независимости в Таджикистане не проводилось отдельно значимого исследования по «Истории Систана». В книге академика Б. Гафурова, считающейся важнейшим трудом по отечественной историографии, в нескольких местах указывается на судьбу Систана и его роли в формировании истории таджикского народа и новоперсидского языка⁵. В Таджикской Советской Энциклопедии «Истории Систана» посвящена краткая статья У. Тоирова⁶. Во втором и третьем томе «Истории таджикского народа», касающиеся территории Систана и его роли в формировании таджикского народа, указанный трактат представлен как один из важнейших источников по изучению истории периода Саффаридов⁷.

Таджикский историк С. Муллоджонов в нескольких своих статьях дает сведения относительно источниковедческого значения «Истории Систана» и его места в истории таджикского народа и таджикской литературы. В своей монографии исследователь в большинстве случаев называет сведения из «Истории Систана» точными и важными⁸.

¹Таърихи Сиистон. Ба тасхеи Маликушшуаро Бахор. –Техрон, 1366.

² Бахор Маликушшуаро. Сабкшиносӣ. Техрон, 1337. -Ҷ. 2. -468 с.

³ Эраҷ Афшори Систони. Систоннома. Техрон, 1369. Ҷилди 1. 750 с.

⁴Умулбанин Ш., Сафарӣ Ф.Н. Раҳёфтҳои хувиати сарзамини ва динӣ дар китоби «Таърихи Систон» // Маҷаллаи пажӯҳишҳои таърихи Эрон ва ислом. 1398. № 24. -С. 131-158.

⁵ Гафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва нав. Душанбе, 2008. -С. 312-330.

⁶У. Тоиров. «Таърихи Систон» // Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 7. Душанбе, 1987. -С.296.

⁷История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. Том II.- Душанбе,1999. – С.18, 325-332; История таджикского народа (XI-XIV вв) . Том III.- Душанбе, 2013. –С. 61-65.

⁸Муллоджонов С. «Таърихи Систон» и духовная наследие иранских народов // Культурное наследие – источник изучения истории, культурного и духовного возрождения мира. -Ашхабат, 2008. –С. 145-146; Муллоҷонов С. Таърихи Систон» ва авзои сиёсӣ ва мадҳабии асрҳои IX-XI миллодӣ //Паёми Донишгоҳи милли. 2010. (нашри махсус). –С. 197-201; Ҳамон муаллиф: «Таърихи Систон» //«Донишномаи Рӯдакӣ». Душанбе, 2018. Ҷилди III. –С. 55-57; Его же: Чуғрофияи таърихии Систон дар асрҳои миёна //Паёми Донишгоҳи милли №10, 2019. Қисми 1. –С. 117-122 (в соавт. Садилов Ш.); Ҳамон муаллиф: «Таърихи Масъудӣ»-и Абулфазли Байҳақӣ. Муруре перомунӣ сохтори идорӣ ва русуми давлатдорӣ Ғазнавиён. –Душанбе, 2013.

Автором диссертации также опубликовано несколько научных статей в журналах и сборниках, касающихся значения «Истории Систана» и ценных сведений, имеющихся в ней ¹. Недавно таджикский ученый Шахбози Рустамшо издал свою монографию «Словарь Истории Систана», предназначенной для специалистов в области языкознания².

Изучение и критическое исследование выше перечисленных работ, знакомство с историей таджикского народа, консультации с ведущими отечественными учеными дали возможность сделать вывод, что несмотря на ряд публикаций, к настоящему времени «История Систана» не была объектом научного исследования. Данная ситуация побудила нас к исследованию этого важного исторического источника наших предков в рамках кандидатской диссертации.

Связь диссертации с программами (проектами), научной темой. Диссертация написана в рамках реализации перспективного научно-исследовательского плана кафедры истории таджикского народа Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни на 2019-2022 гг.

Общая характеристика исследования

Цель и задачи исследования. Целью данного исследования является изучение «Истории Систана» - одного из важнейших источников по истории таджикского народа и некоторых других народов Ирана и Центральной Азии. Для достижения этой цели автор поставил перед собой решение следующих задач:

- определение причин и предпосылок возникновения местной историографии в средние века;
- изучение «Истории Систана» в качестве важного исторического источника, определение его места;
- определение содержания, смысла и структуры «Истории Систана»;
- конкретизация оригинальных источников «Истории Систана»;
- изучение исторической географии Систана на основе сведений «Истории Систана»;
- определение политики таджикских государств -Тахиридов, Саффаринов и Саманидов в отношении Систана и его народа;
- изучение судьбы Систана в составе Аббасидского, Газневидского и Сельджукского государств;
- определение народных движений и их результатов на основе сведений «Истории Систана», сравнение этих сведений с другими историческими источниками;
- определение важных исторических событий на основе их сопоставления со сведениями других источников;

¹ Садиров Ш. «Таърихи Систон» ва ҷойгоҳи он дар таърих, фарҳанг ва адаби тоҷик // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. 2019. №5 (82). С. 280-283.

² Шахбози Рустамшо. Фарҳанги «Таърихи Систон». –Душанбе, «Матбаа», 2021.

- изучение «Истории Систана», как редкого источника о таджикском языке, литературе, религии, традиций и культуре;.

Объектом диссертационного исследования является изучение трактата «История Систана», как редкого, бесценного исторического источника.

Предметом диссертационного исследования является изучение «Истории Систана», как уникального исторического источника, его значения в контексте истории таджиков и других народов региона.

Хронологические рамки диссертации начинаются с древней истории и заканчиваются XIV веком. Это связано с тем, что изучаемый нами источник – «История Систана» – отражает историю Систана с древнейших времен и содержит в себе образцы устной истории, фольклора и истории событий VII- XIV веков. Сведения, приведенные в ней, сопоставлены с другими источниками.

Географические рамки исследования охватывают в основном исторический Систан, который был одним из важнейших исторических территорий в судьбе таджиков. В связи с тесными связями с другими историческими регионами, его зависимости от политики своего времени, в диссертации изложены также события, которые происходили за пределами Систана. Например, отражены события, связанные с Систаном, но произошедшие на территории Древнего Ирана, Арабского халифата, Хорасана и Мавераннахра.

Источниковедческая база исследования. Данная диссертация написана на основе сведений «Истории Систана». Для сравнения нами использованы десятки других исторических источников, важнейшими из которых являются «Футуху-л-булдан» Балазури, «Таъриху-р-русул ва-л-мулук» Абуджафара Мухаммада ибн Джарир ат-Табари, «Таджорибу-л-умам» Абуали Ахмада Мискавейх, «История Бухары» Абубакра Наршахи, «Шахнаме» Абулкасыма Фирдавси, «Шахнаме» Абумансура Саолиби, «История Масуда» Абульфазла Бейхаки, «аль-Фехрист» Ибн Надима, «Осор-ул-бакия» Абурейхана Бируни, «Сиясат-наме» Низамульмулка, «Перевод история Ямини» Джурдфадкани, «Кабус-наме» Унсур ал-Маали Кейкавуса, «История Бейхак» Ибн Фундука, «ал-Камил» Ибн Асира.

Также для определения названий некоторых городов, сел и месторасположения регионов Систана нами использованы авторитетные географические труды, в том числе «Ахсану-т-такосим фи маърифат ал-аколим» Мухаммада Макдиси, «Масалик ва-л-мамалик» Ибн Хордадбега, «Худуду-л-алам», «Сурату-л-арз» Ибн Хаукала, «Асар-ал-билад ва ахбар ал-ибад» Закария Казвини.

Для изучения средневековой истории источником послужила всемирно известная таджикская литература, потому что во многих случаях климатические и природные условия и социально-политическое положение наиболее полно отражаются именно в творчестве поэтов и писателей. Эти сведения не встречаются даже в исторических источниках. В этой связи, при

написании диссертации, были использованы произведения Васифа Сагзи, Рудаки, Унсури, Фаррухи Систани, Насира Хусрава и др. Относительно средневекового периода нашей истории также следует иметь в виду особенность того, что большинство исторических и литературных произведений были сочинены по приказу царей, правителей, политиков и государственных деятелей.

Другая особенность средневековых источников заключается в том, что авторы часто старались поддержать действия официальных властей или признать правильным их военные компании. Так, Балазури в своей книге иранцев и жителей Средней Азии, в том числе систанских борцов, называет «неверными», а арабских завоевателей и грабителей объявляет мусульманами, и с удовольствием описывает их дела. Автор «Истории Систана» старался больше сообщать о добрых делах и достоинствах жителей Систана. В этом трактате отражено много позитива к Саффаридам, чьей родиной был Систан. Но, в то же время, все другие династии представлены как захватчики и грабители. Исходя из этих соображений, а также критически относясь к подобным трудам, мы анализируем их с научной точки зрения и на этой основе делаем необходимые выводы.

Научная новизна исследования заключается в том, что впервые в таджикской историографии подвергнут научному анализу важный исторический источник – «История Систана» и, на его основе, исследованы некоторые страницы истории таджикского народа. Наряду с этим, к элементам новизны исследования можно отнести следующие основополагающие положения:

- изучены предпосылки возникновения местной историографии таджиков и основные характеристики местной историографии;
- «История Систана» анализируется как исторический источник, оценивается ее место в качестве важного исторического и культурного источника;
- исследовано основное содержание, смысл и структура «Истории Систана»;
- определены первоисточники «Истории Систана»;
- определена историческая география Систана на основе сведений средневековых источников, проведен сопоставительный анализ сведений «Истории Систана» с другими историческими источниками;
- изучена политика таджикских государств – Тахиридов, Саффаридов и Саманидов в отношении Систана и его жителей;
- исследована судьба Систана и его жителей в составе аббасидского, газневидского и сельджукского государств;
- изучены народные движения Систана и их результаты на основе сведений «Истории Систана» в сопоставлении с другими источниками;
- изучена роль «Истории Систана» как уникального источника по таджикскому языку, литературе, религии, традиций и культуры.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Развитие некоторых важных политических городов и провинций, их превращение в культурные и цивилизационные центры, усиление

центробежных тенденций в некоторых регионах, пропаганда авторов некоторыми правителями городов и областей, возникновение патриотических чувств и гордости были важнейшими факторами при написании местных исторических трактатов среди таджиков. X-XII века были периодом расцвета в деле написания местных историй, некоторые важные города и провинции Хорасана и Мавераннахра стали обладателями таких исторических трактатов.

2. Среди работ, посвященных местным историям, особое место занимает «История Систана». Автор и точное время написания указанного трактата неизвестны, но анализ стиля и методов изложения привели ученых к выводу, что работа написана между XI-XIV веками. В данном трактате изложена судьба одной из старейших и важнейших провинций древнего и средневекового Ирана – Систана и его жителей. Изложена общность его истории с другими регионами, а также особенности этого региона. Сведения «Истории Систана» позволяют историкам сопоставить их со сведениями других источников, уточнить некоторые исторические даты, а в некоторых случаях даже восполнять пробелы в истории таджикского народа. Указанный трактат использован крупнейшими отечественными и зарубежными историками и признан одним из важнейших исторических источников.

3. «История Систана» является также важным источником по исторической географии Систана и некоторых других соседних регионов. В ней изложены географические, исторические и этнографические особенности определенного региона. В то же время, сведения этого источника показывают, что в древности и в средние века у населения Систана было много общего с другими ираноязычными народами.

4. Трактат «История Систана» является очень ценным источником по истории захвата Систана арабскими завоевателями. Сведения, изложенные в нем, позволяют нам ознакомиться с некоторыми подробностями захвата Систана, борьбой систанцев против захватчиков, а также с процессом исламизации региона.

5. В «Истории Систана» имеются ценные сведения о политике Тахиридов в Систане в эпоху пробуждения жителей Хорасана и Мавераннахра. В ходе борьбы систанцев за освобождение от аббасидского халифата область превращается в главный центр сопротивления, в итоге это привело к полной независимости Хорасана и Мавераннахра.

6. Освободительная борьба жителей Систана под предводительством Якуба Лайса подробно описана в «Истории Систана». Этот исторический источник с гордостью рассказывает о Саффаридах и их подвигах. «История Систана» считает Саффаридов спасителями Систана от гнета арабских правителей, а Якуба и Амра Саффари упоминает с огромным уважением, как о героях, беззаветно преданных Отчизне. Период правления этой династии, исследуемый источник называет «золотым веком» Систана.

7. Систан занимал важное место во внутренней политике Саманидов, и сведения изложенные в «Истории Систана» имеют особое значение по этому вопросу. Отношение Саманидского двора к Систану не всегда было одинаковым, в указанном трактате отражены его взлеты и падения с точки зрения провинциального историка. Сведения, изложенные в «Истории Систана» проясняют и дополняют многие темные страницы периода правления Саманидов. Автор «Истории Систана» считает, что период правления тюркских династий газневидов и сельджуков для жителей Систана было временем бедствий и невероятных страданий.

8. Автор «Истории Систана» уделяет особое внимание народным движениям и вооруженным восстаниям, происходившим на территории Систана, и считает его одним из наиболее уязвимых мест в этом регионе. В отличие от большинства историков того периода, рассматривавших повстанцев как преступников и возмутителей спокойствия, автор «Истории Систана» считает Хамзу Озарака – предводителя народного движения в Систане (798-828 гг.) – представителем населения Систана, которое боролось против гнета аббасидских правителей и их несправедливой налоговой политики. Такое отношение к народным движениям выделяет «Историю Систана» в традиционной персидско-таджикской истории.

9. «История Систана» – уникальный источник по социальному положению ираноязычных народов. В ней много сведений о древней мифологии, доисламских религиях и традициях, процессе исламизации населения, формировании новоперсидского языка и литературы в IX-X веках. Кроме множества сведений о таджикской культуре, сам язык «Истории Систана» является живым примером истории и развития персидского-таджикского языка.

Теоретическая и практическая значимость исследования. Диссертация имеет теоретическое и практическое значение и является результатом исследования автора на протяжении последних 5-ти лет. Материалы диссертации могут использоваться не только историками, филологами, но и этнографами и культурологами.

Степень достоверности результатов. Диссертация написана на основе одного из важнейших письменных источников – «Истории Систана», известного среди востоковедов, но менее изученного в Таджикистане. Также автор использовал данные других письменных источников и научную литературу, посвященной данной теме.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Диссертация выполнена в соответствии с паспортом специальностей ВАК при Президенте Республики Таджикистан по научному направлению 07.00.09. – Историография, источниковедение и методы исторических исследований.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследования. По теме диссертации автор опубликовал 4 научные статьи в рецензируемых научных журналах Высшей Аттестационной комиссии при Президенте Республики

Таджикистан. Основные положения диссертации представлены в виде докладов на различных республиканских и международных научно-практических конференциях и семинарах, в том числе на международной конференции «Традиции Саманидов и их влияние на культуру и цивилизацию народов Центральной Азии и Ближнего Востока» (15 апреля 2000 года, Национальный университет Таджикистана, Душанбе), «Развитие гуманитарных наук в 30 лет государственной независимости Республики Таджикистан» (Рашт, 07 сентября соли 2021)», «Общество. Наука и талант» (22 апреля 2022 года, Российская Федерация, Казань) и др.

Апробация диссертации. Тема диссертации утверждена на заседании Ученого совета Таджикского педагогического университета им. Садриддина Айни (протокол №12/4,7 от 29 июня 2019 г.). Результаты диссертации обсуждены на заседаниях кафедры истории таджикского народа (протокол №,14 от 27 апреля 2022 г.) и Ученого совета исторического факультета указанного университета (протокол №,10 от 04.05. 2022 г.) и как завершенная научная работа, представлена к защите для получения степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.09. – Историография и методы исторических исследований в Диссертационный совет 6D.KOA-024 Национального университета Таджикистана.

Публикации по теме диссертации. Соискатель ученой степени по теме диссертации опубликовал 9 статьи, в том числе 4 статьи в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан.

Структура диссертации. Диссертация состоит из введения, трех глав, состоящих из восьми разделов, заключения, рекомендаций и списка использованных источников и литературы в объеме 172 стр.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Первая глава диссертации «Общие сведения об «Истории Систана» состоит из трех параграфов. **В первом параграфе** - «Историографические традиции таджикского народа и их значение в исторической науке на примере «Истории Систана» отмечается, что таджики в прошлом создавали ценное историческое наследие, которое освещает не только историю таджикского народа, но и прошлое различных народов мира. Наряду с историческими трудами общего характера, таких, как «Тарих ар русули ва-л-мулук» ат-Табари, «ал-Камил фи-т-тарих» Ибн Асира и многотомных трактатов «Тарих-и Бейхак» и «Рохат-ус-судур» Ибн Рованди появился и развивался еще один вид – местная история. Ученые называют несколько предпосылок и мотивов, которые оказывали влияние на написание местной истории, наиболее важными из которых являются:

1. Развитие некоторых городов и их превращение в политические и культурные центры; 2. Возникновение чувства город-отечество, появление гордости среди жителей городов и регионов; 3. Пропаганда авторов некоторыми правителями городов и областей; 4. Обострение центробежных

тенденций и усиление сепаратизма в некоторых регионах и попытки создания отдельного государства; 5. Сложности в написании исторических трудов общего характера по причине обширности территории мусульманских государств.

По структуре, содержанию и цели написания трактаты по местным историям отличаются друг от друга. Иранский ученый М. Ноджи утверждает, что в эпоху Саманидов появилось много местных историй, написанных в основном мухаддисами (комментаторами хадисов)¹. X-XIII века – пик расцвета в написании местных историй. Появляются труды, посвященные большому количеству городов и провинций Ирана, Хорасана и Мавераннахра. Некоторые из них не дошли до наших дней.

Важнейшими книгами истории местного масштаба являются «История Бухары» Абубакра Наршахи (X век), «История Нишапура» Хоками Нишапури (XI век), «Фарс-наме» Ибн Балхи (XII век), «История Герата» Сайфии Хирави (XIII век), «История Бейхак» Ибн Фундука (XII век), и «История Табаристана» Ибн Исфандияра (XIII век).

«История Систана» имеет особый статус среди трактатов, посвященных историям местного масштаба. В связи с важным стратегическим положением и местом Систана в событиях VIII-XIV веков, исторический труд, относящийся к этой области, приобрел особую значимость. В 1935 году усилиями Малик уш-Шуара Бахара, «История Систана» впервые была опубликована, и за короткое время стала популярной среди историков и востоковедов. Автор этого трактата неизвестен. Историки и лингвисты, изучившие стиль указанного трактата, предполагают, что он написан двумя или тремя авторами между 445 по 725 годами хиджры (1054-1325 нашей эры). «История Систана» состоит из двух разделов. Первый раздел – красивый с точки зрения языка и изложения, продолжается до начала сельджукского времени. Второй раздел работы начинается с 455 г. хиджры (1063 г. н.э.) и продолжается до 725 г. хиджры (1325 г.). С точки зрения М. Бахара, стиль изложения второго раздела является синтезом XI-XIII веков².

«История Систана» написана на основе авторитетных источников и в ней упоминаются некоторые из них. Некоторые из этих источников утеряны, но «История Систана» вобрала в себя сведения о них, поэтому ее значение еще больше возросло. Автор «Истории Систана» не беспристрастен в изложении истории. Процветание Систана, удовлетворенность жизнью его народа являются важнейшими критериями. Те, кто соответствовал этим критериям, спаслись от острого языка автора, все остальные, в том числе, правители Халифата и посланцы хорасанских эмиров резко критикуются.

Таким образом, развитие местной истории – это своего рода протест против центристской политики правящих династий. Кроме того, развитие местной истории – это придание гордости определенным городам и районам,

¹Ночй М. Фарҳангу тамаддуни ислом дар қаламрави Сомониён. Душанбе, 2011. –С. 1093.

² Таърихи Систон. С. 12.

излагая их прошлое, авторы, в основном происходившие из тех мест, считали достойным внимания изложение собственной судьбы и судьбы своих собратьев. «История Систана» способствует уточнению важных дат средневековой истории таджикского народа. Существование такой книги, как «История Систана» позволяет нам, наряду с историческими трактатами, сочиненными в центре государства, ознакомиться также и со взглядами и позицией провинциальных историков, что является редкостью в отечественной историографии.

Второй раздел первой главы называется «Отражение политической, экономической и исторической географии Систана в «Истории Систана». «История Систана» с географической точки зрения – ценная работа, в ней описывается расположение многих городов, сел и регионов Хорасана, Мавераннахра и самые точные географические сведения в этой работе те, которые посвящены историческим границам Систана. Сведения, приведенные в «Истории «Систана», это более точные сведения в сравнении с известными географическими трудами IX-X веков. В «Истории Систана» и других географических трудах важнейшим водным источником Систана называют реку Хильманд (Хирманд). Самыми важными городами и селами Систана в средние века являлись Заранг, Кас, Нах, Так, Карнин, Хош, Фара, Джара, Буст, Равдон, Сарвон, Саликан, Багнин, Даргаш, Тал, Башланг, Банжджвой, Кухак, Гарма, Каср, Сиви, Исфанджой, Джомон и Довар.

Автор «Истории Систана» отмечал, что «процветание Систана зависит от наличия там трех заграждений: речной плотины, щитов против наступлений песков, заграждений против набега мятежников¹». Жители Систана имели опыт борьбы со стихийными бедствиями, в том числе с «нападением песка». Историки также подтверждают, что сильные и постоянные ветры стали причиной того, что систанцы научились строить ветряные мельницы для изготовления муки из пшеницы. Историк Масуди, посетивший Систан в 947 году², пишет о многих ветряных мельницах, которые имелись здесь. Макдиси также в конце X века пишет, что ветряные мельницы Систана являются одними из чудес света³.

Для теплого климата Систана выпадение снега не было характерным явлением. О таком редком событии автор «Истории Систана» сообщает с удивлением. В этой связи он пишет, что «в 1013 году в Систане выпал глубокий снег, в результате многие деревья, финиковые пальмы и посевы померзли, а дома от снега разрушились»⁴. Климат и природа Систана обеспечили возможность разведения и развития различных диких и домашних животных. По данным источников, здесь имелись разные виды животных и птиц. Бейхаки, пишет, что когда в 1002 году Махмуд захватил Систан, «он вывез с собой сто тридцать самцов и самок павлина»⁵. Так как

¹ Таърихи Систон. –С. 360,365; История Систана. –С. 338, 342.

² Масъуди Али ибн Хусайн. Муруджу-з-захаб ва маодину-л-джавхар. –С. 324.

³ Макдиси М. Ахсану-т-такасим фи маърифати-л акалим. –С. 488.

⁴ Таърихи Систон. –С.

⁵ Таърихи Байхаки. –С. 159.

Систан был окружен со всех сторон пустыней, здесь было много змей. Масуди называет Заранг «центром змей»¹. Недаром Абдурахман, арабский правитель Систана, издал указ, согласно которому убийство ежей запрещалось, так как они охотились на змей².

Историки и географы Систан называли процветающей и благодатной провинцией, а его жителей называли «богатыми людьми».³ Население города Карнака в провинции Систан славились текстильным ремеслом⁴. Самым важным городом Систана в средние века считалась его столица Заранг. Имя Заранга было стерто со страниц истории после кровавого нападения Тимура в 1393 г. Войско Тимура из-за сопротивления местных жителей в Заранге осуществило геноцид.

Таким образом, «История Систана» дает информацию об исторической географии, климатических и природных условиях Систана, а также о некоторых соседних территориях и дополняют сведения других географических и исторических произведений.

Вторая глава диссертации «Отражение древней и средневековой истории в «Истории Систана», состоит из четырех параграфов.

Первый параграф – «Древняя история таджиков на основе сведений «Истории Систана», посвящен отражению древней истории таджиков. В этой части диссертации отмечается, что Систан издревле является колыбелью цивилизации арийских народов. Найденные древние памятники восходят к каменному веку. Утверждение автора «Истории Систана» о том, что место его рождения является одним из самых древнейших центров человеческой цивилизации, подтверждает древний памятник под названием «Шахри Сухта» («Сгоревший город»). Этот памятник открыт в 30 км. от города Мухаммедабад в иранском Систане. Его значимость подтверждает тот факт, что ЮНЕСКО внес этот памятник в список всемирного наследия в 2014 году.

Отмечено, что территория Систана в древности называлась Зарангом, а до захвата города саками, называлась Зарангом или Дрангианой. В петроглифах Дария Великого упоминаются саки, которые были жителями Систана и название Систан (Сакистан) происходит оттуда. Балами использует арабизированную версию – «Сиджистан», но он также иногда использует название «Сакистан». Топонимика «Сакистан» свидетельствует о том, что в X веке древнее название этого региона было еще в обиходе среди ученых⁵. Академик Б. Гафуров в споре о том, к какому региону ближе авестийский язык, принял теорию о создании более поздних текстов Авесты в Систане⁶. Следовательно, на основе этой теории Систан является одним из важных центров формирования общего языка ираноязычных народов.

¹Мақдиси М. Аҳсану-т-тақосимфймаърифати-л ақолим. –С. 444.

²ТаърихиСистон. –С.85.

³Истахрӣ. Масолиқва-л мамолик. -С. 141.

⁴ЛеСтренц. Ҷуғрофияитаърихиисарзаминҳоиилофатишарқӣ. –С. 366.

⁵Балъамӣ А. ТаърихиТабарӣ. Ҷилди 2. -С. 1068

⁶Гафуров Б. Тоҷикон. –С. 64.

Автор «Истории Систана» также указывая на древнюю историю Систана, отмечает, что Систан основал Гаршосп. Упомянув древнее прошлое Систана, автор «Истории Систана» отмечает мифического героя иранских народов Рустама и его подвиги. Затем, дойдя до похода греческих войск, утверждает, что на пути в Индию Александр пришел в Систан и «ласково обошелся с сипахбадом Систана»¹.

В конце этого параграфа отмечается, что «История Систана», как и другие персидские исторические и литературные произведения, отражает основные периоды истории иранских народов, а в некоторых случаях, дополняет эти сведения.

Второй раздел второй главы – «История Систана» как исторический источник по периоду арабского завоевания». В данном параграфе даются сведения относительно завоевания Систана арабами. В том числе, «История Систана» подтверждает сведения историков Балазури и Табари о том, что последний сасанидский шахиншах Яздигурд III (632-651гг.) после непрерывных поражений скрылся в восточном Иране. Автор называет систанского шаха Ираном сыном Рустама, сыном Азадху, сыном Бахтияра, и это важное сведение не встречается ни в одном другом источнике. Таким образом, вслед за последним сасанидским царем арабские войска вошли в Систан. Автор «Истории Систана» перечисляет всех арабских полководцев, которые пришли завоевывать Систан. Это были Усман Рабеъ, Мушаджеъ ибн Масуд, Абдурахман ибн Самарра, Усман ибн Хунайф, Салм ибн Зияд, Ибн Ашъас и др. Эти полководцы в разные годы были направлены в Систан, где в основном занимались грабежами и убийствами жителей Систана.

В «Истории Систана» отмечается, что в большинстве битв, которые происходили между арабскими войсками с жителями Систана, «больше погибали мусульмане»². В этом трактате речь идет не только о сражениях. В нем также говорится о попытках установления мира между арабами и жителями Систана. Источники времен политических завоеваний арабского Халифата отмечают, что харадж Систана составлял 1 миллион дирхемов.

Таким образом, исследуемый нами источник – «История Систана» доказывает, что в период правления арабского Халифата Систан считался важной стратегической областью, так как он находился на границе с немусульманскими правителями (в направлении Синда и Инда). «История Систана» описывает яростное противостояние предков таджиков арабским захватчикам.

Третий параграф второй главы – «Положение Систана в период правления Тахиридов, Саффаринов и Саманидов и его отражение в «Истории Систана». Отмечается, что «История Систана является ценным источником относительно таджикских государств Тахиридов, Саффаринов и Саманидов. В 821 году Тахир ибн Хусейн, таджик из Пушанга, халифом Мамуном был назначен эмиром Хорасана. Как и Табари, Гардези и другие историки, автор

¹ТаърихиСистон. –С. 10.

²Таърихи Систон. –С. 81.

«Истории Систана» относит это событие к 206 году хиджры (821 г. н. э.). Одним из первых действий Тахира после того как стал эмиром Хорасана, было назначение Мухаммеда ибн Хузайна аль-Кавси своим представителем в Систане¹.

Академик В. Бартольд отмечал, что у Тахиридов во время правления, в основном было две проблемы: первая – влияние хариджитов в Систане, вторая – влияние шиитов в Табаристане². Тахир ибн Хусейн стал эмиром Хорасана, когда Систан был охвачен восстанием под предводительством Хамзы Озарака (798-828 гг.). Тахир унаследовал от Аббасидов разрозненную и беспокойную территорию.

В этом параграфе отмечается, что в упадке Тахиридов была велика роль Саффаридов. Якуб ибн Лайс низложил последнего тахирида Мухаммада ибна Тахира (862-873 гг.). Самое важное отличие Саффаридов от Бармакидов и Тахиридов в том, что Сафарида пришли к власти без участия Аббасидов. В 873 году нишапурская знать утверждала, что у Якуба нет грамоты от халифа, Якуб, указывая на свой меч, заявил: «Не этот ли меч посадил повелителя верующих на престол, ... меня на правление здесь поставил тот же меч»³.

Следует отметить, что в «Истории Систана» Якуб Лайс занимает важное место. Причина такого внимания к нему в том, что политическое, экономическое и культурное положение Систана во времена Якуба стало очень привлекательным. Автор «Истории Систана» отмечает, что «с правления Якуба и Амра в мире не было страны благоустроеннее Систана».⁴

Сведения «Истории Систана» полезны в определении нескольких аспектов средневековой истории таджиков, важнейшими из которых являются: 1. Излагается социальное происхождение Саффаридов, и эти сведения стали первоисточником для исследований других; 2. «История Систана» в основном рассказывает о мужестве и доблести Саффаридов, а также показывает предпосылки и основные периоды истории прихода таджиков к политической власти; 3. Борьба Якуба и его братьев на пути к независимости Хорасана, Мавераннахра, и вражда с двором арабских халифов изложена с гордостью, чего не видно в других источниках; 4. «История Систана» дает редкие сведения о духовном состоянии и повседневной жизни систанцев в годы правления Саффаридов; 5. В «Истории Систана» отражены отношения Систана с другими регионами халифата.

В указанном трактате подчеркивается, что в 875 году аббасидский халиф Муътаид (870-892 гг.) подарил правление Мавераннахра Насру ибн Ахмаду ибн Асаду Самани. Но первым представителем Саманидов, которого упоминает «История Систана», был Ильяс ибн Асад. В 819 году ему было поручено правление Гератом, который находился недалеко от Систана.

¹ Таърихи Систон. –С. 142 (нашриточикъ); ТаърихиСистон. (нашри русй); –С.185.

² Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. –С.272.

³Таърихи Систон. –С. 173-174 (нашри тоҷикӣ)

⁴Таърихи Систон. –С. 354.

Автор «Истории Систана» в короткий период его правления резюмирует следующим образом: «народ больше ладил с Илясом».¹

Вооруженная борьба саффаридов с Исмаилом Самони отражена в «Истории Систана». Большинство историков, в том числе академик Б.Гафуров обращают особое внимание на эпизод, приведенный автором «Истории Систана». В нем говорится, что Исмаил не только подготовил свое войско к войне с Амром, но и вспугнул простолюдинов и ремесленников убийствами и посягательством со стороны войска Амра. Другой свой вывод академик Гафуров делает на основе сведений «Истории Систана» о том, что халиф Муътазид знал, что единственное спасение – это столкновение упрямого Амра с Исмаилом. На наш взгляд, таким образом, халиф хотел избавиться от двух влиятельных таджикских полководцев. Но эти двое не смогли предугадать хитрый замысел аббасидского халифа. Если бы Амр и Исмаил действовали сообща, в соответствии с национальными интересами, (не провинциальными или личными выгодами), возможно, судьба таджиков в последующие периоды развивалась бы по другому варианту.

Самая важная страница периода правления Насра II (914-943 гг.), являющейся в какой-то степени мифом, стала известна благодаря касыде основателя персидско-таджикской литературы – Рудаки. Текст этой касыды и сведения, приведенные в «Истории Систана», показывают, что отношения между эмиром Абуджафаром и дворцом были близкими и уважительными.²

Таким образом, «История Систана» о важнейшем для таджиков периоде – IX-X веках содержит такие сведения, которых нет в других источниках. Эти сведения в основном написаны с учетом интересов Систана. Они показывают отношение автора к правящим династиям.

Четвертый параграф второй главы - «История Систана» как исторический источник по истории XI-XIV веков». Автор предоставляет подробные сведения о правлении Газневидов и Сельджуков. Разрозненные сведения имеются также относительно периода правления Хорезмшахов, времени монгольского нашествия. Систан был одним из первых регионов, который в 1002 году был захвачен Махмудом. «История Систана» в одном предложении, красивом, но в тоже время, с горьким содержанием, описывает реалии газневидского правления: «Беды Систана начались в тот день, когда с мусульманского минбара стали читать хутбу на имя тюрок».³

Газневиды осознали стратегическое положение Систана. Эта территория необходима была для установления связей с Индией, Кирманом и другими регионами. Бейхаки отмечал, что Эмир Масуд в 1031 г. в своем письме угрожал, что «намерен войти со стороны Систана»⁴.

Автор «Истории Систана» пишет, что в ноябре 1040 года Иртош, один из родственников сельджукского правителя Тограла приезжает в Систан начинает читать хутбу на имя тюрок. Правительство сельджуков принесло в

¹ Таърихи Систон. –С. 178; Таърихи Систон. –С. 143 (н. тоҷикӣ);История Систана. –С.186.

² Таърихи Систон. -С. 317-323; Таърихи Систон. -С. 247-252; (н. тоҷикӣ);История Систана. -С.303-309.

³ Таърихи Систон. -С. 354; Таърихи Систон. -С. 273; (н. тоҷикӣ);История Систана. -С.334..

⁴ Таърихи Байхаки. -С. 346.

Систану много бедствий. Почти все заголовки книги «Истории Систана», затрагивающие сельджукский период, свидетельствуют об убийствах, страданиях и голоде в каждом городе, который переходил в их руки. Они в первую очередь грабили население. К примеру, когда войско сельджуков дошло до Буста в 1040 г. они «овладели той областью и разграбили ее».¹

В «Истории Систана» упоминается некий правитель Систана по имени Таджиддин Абулфазл, который взошел на престол вместо своего отца в результате переворота. В период его правления, войско государства исмаилитов, которых автор «Истории Систана», как и многие другие средневековые источники, называет «еретиками», напало на Систан. Это событие произошло в 535 г. хиджры (1128 -1129 годы н.э.).² Также даются сведения о нападениях исмаилитов в 1094 и 1101 годах.

В 1222 году монголы вошли в Систан и разрушили города и села.³ Джувейни, говоря о судьбе Систана во время монгольского правления, пишет, что в 1251 году, когда Эмир Аргун намеревался поехать на важное заседание монголов – на курултай: «Управление Гератом, Систаном, Балхом и всей той областью было поручено малику Шамс ад-Дину Мухаммад Курту».⁴ Как известно, последний был основателем таджикского государства Куртов в Герате, а также представители его династии на протяжении целого столетия служили жителям таджикских областей, в том числе Систану.

Таким образом, «Истории Систана» является ценным источником по изучению событий XI-XIV веков в Хорасане, Мавераннахре, и, в особенности Систане, т.е. это сведения, которые еще не до конца изучены. Несмотря на краткость и отсутствие связи между событиями этого периода, изложенных в «Истории Систана», она имеет важное научное значение.

Третья глава диссертации - «История Систана» как исторический источник по социальной истории региона». В первом параграфе – «Народные движения региона в «Истории Систана» даются сведения о народных выступлениях на территории Систана. Одна из особенностей средневековой истории Систана состоит в том, что в этом регионе, в изучаемый период было тревожным временем, беспокойно и часто происходили конфликты. Макдиси в конце X века отмечает, что систанские смуты были ужасными, и в этих смутах погибало много народу, остальная часть вынуждена была бежать оттуда⁵.

В течение двух столетий (VIII-IX) самым важным политическим движением в Систане был хариджизм. Восстание хариджитов в Систане под предводительством Хамзы Озарака, сын Абдуллы Шори, имело огромное значение в Хорасане. Как и многие другие средневековые смуты, восстание Хамзы тоже началось с недовольства населения сбором налогов. Автор

¹ Таърихи Систон. –С. 366; Таърихи Систон (н.точикӣ). –С.282; История Систана. –С. 344.

² Таърихи Систон. –С. 392.

³ Таърихи Систон. –С. 393

⁴ Джувайни Атамалик. Таърихи чохонгушо (История завоевателя мира).Том 2. –С. 234.

⁵ Макдиси М. Ахсану-т-такосим фи маърифати-л ақолим. –С. 444-445.

«Истории Систана» отмечает, что первое выступление Хамзы происходило в 798 году. В «Истории Систана» приведен текст послания халифа Харунуррашида лидеру восстания Хамзе и ответное письмо Хамзы халифу на арабском языке. Эта переписка не встречается ни в одном другом источнике. Письмо датировано 809 годом. В изучение данного вопроса «История Систана» служит как уникальный и важный источник. «История Систана» также упоминает о восстаниях, которые произошли в период правления Тахиридов, Саффаринов и Саманидов в Систане.

Таким образом, «История Систана» является важным источником по истории народных движений на территории Систана. Используя сведения, приведенные в «Истории Систана», мы можем восстановить некоторые даты, откорректировать и дополнять сведения других источников.

Второй параграф третьей главы - «Культура, этнография и государственные традиции региона в изложении «Истории Систана».

Отмечается, что «История Систана» является важным источником для изучения этнографии и культуры одной из важнейших исторических областей предков таджиков. Автор трактата в одной из глав к месту отмечает, что на протяжении истории Систан несколько раз менял свое название. Основными названиями были Систан, Заранг и Нимруз. Эти сведения важны для определения топонимики местности, однако в нашей традиционной историографии этому не уделяли внимания. Автор «Истории Систана» гордится своим родным городом, он упоминает достоинства этого региона, наиболее важными из которых являются самостоятельность, любовь его жителей к свободе, наличие большого количества ученых и др. Он рассказывает о храме огнепоклонников, известных мечетях, поведении и характере систанцев, что весьма важно в изучении отечественной истории. В трактате сообщается также о зороастрийцах, христианах, и последователях буддизма и индуизма.

Роль персидского языка на территории Систана была очень велика, и именно по приказу систанского правителя Якуба Лайса поэты сочиняли свои стихи на этом языке¹. Б. Гафуров считает, что Систан, наряду с Хоросаном и Мавераннахром, был одним из важнейших центров формирования новоперсидского языка в IX-X веках². В трактате также упоминаются праздничные и траурные церемонии в Систане, что сделало его уникальным источником. Бируни отмечает, что в прошлом (то есть до арабского завоевания) у систанцев месяца назывались иначе (не как у персов)³. Затем этот великий ученый перечисляет названия систанских месяцев.

В «Истории Систана» мы встречаем некоторые термины, заимствованные из системы диванов и средневекового двора таджиков. Обязанности, занятия, управленческие и военные термины, такие как *эмир*, *везир*, *недим*, *мустауфи*, *бундар*, *бистгани*, *пейк*, *расул*, *вефд*, *поижа*, *дебир*,

¹ Таърихи Систон. –С. 209-210.

² Гафуров Б.Г. Таджики. –С. –С. 375-377, 380-381.

³ Бируни А. Асар-ул-бакия (Памятники минувших поколений). –Душанбе, 1990. –С. 64.

кази, мазалим, арз, лашкарнавис, испахбад, талая и др. В одном случае «История Систана» перечисляет друг за другом несколько слов и терминов, отражающих налоговую систему региона. В ней говорится, например, что «в Систане он учредил диван хараджа и вел должности дабиров, счетоводов, менял, сборщиков доходов, муставфиев, мушрифов, устуваров. И все это он сделал по совету Хасана Басри»¹.

В целом, «История Систана» является достоверным источником по культуре, этнографии и средневековым традициям государственного управления таджиков. Сходство сведений со сведениями других источников свидетельствует о точности этого источника.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Освещение своей истории предками таджикского народа относится к незапамятным временам и по утверждению Великого классика таджикской литературы А.Рудаки таджики первые свои результаты полученных знаний и практических действий оставили в наскальных письменах. Именно эти древние исторические сведения заложили основу национальной историографической науки, которая со временем, в ходе исторического развития все больше расширяясь, достигла достаточно высокого развития. После укоренения в регионе ислама и все большего распространения письменности и грамотности населения на территориях Хорасана и Мовароунахра развития получили гуманитарные знания, в том числе и историческая наука. Таджики, проживая среди других родов Арабского халифата, более других были привержены к получению знаний и наук, в связи с этим в X-XII веках они внесли достаточный вклад в становлении и развитии различных наук, в том числе и истории.

На территории Ирана, Хорасана и Мавераннахра в X-XII вв. сформировалась отделение, изучающее вопросы местной историографии. Важными факторами появления исторических сочинений являлись укрепление центральной власти Арабского халифата и местных правящих династий в исследуемый период. Другой причиной возникновения местных исторических трактатов являлось то обстоятельство, что на обширных просторах империи в основном создавались истории отдельных правящих династий, а прошлому отдельных городов и областей уделялось мало внимания, поэтому их истории создавались на местном уровне в противовес центру. В связи с этим, просвещенные личности различных городов и областей, берясь за освещение истории своего родного края, оставили потомкам полноценные истории городов, областей, которые обогатили отечественную историографию уникальными сведениями, имеющими большое научно-познавательное значение. Третьей причиной создания подобных сочинений можно считать корыстное желание местных правителей увековечить свое имя в истории. [7-А].

¹ Таърихи Систон. –С. 92; История Систана. –С. 114.

Следует отметить, что «Таърих-и Систан» (далее «История Систана»), являясь уникальным историческим и литературным источником, была создана в XI-XIV веках, предположительно принадлежав перу нескольких авторов. При этом, первая ее часть, имея историографический характер, более подробно освещает события и явления, однако вторая ее часть, особенно-заключительная более сжата по содержанию. Это сочинение посвящено древней и средневековой истории народов Ирана, указывая на общность их исторического развития с другими областями региона и особенность их по сравнению с другими территориями. Сведения этого сочинения дают возможность исследователям в сравнении с другими историческими уточнить отдельные даты, события и другие исторические данные касательно исторического прошлого таджикского народа. К настоящему времени трактат «История Систана» общепризнана ведущими иностранными и отечественными историками в качестве достоверного исторического источника. [2-А].

Только наличие в его тексте касиды (оды) Великого А.Рудаки «Модари май» («Мать вина») в первоизданном своем варианте делает «Историю Систана» еще более уникальным и значимым литературным источником. Это поэтическое произведение выдающегося классика таджикской литературы, уникальное творчество, которого в большей своей части со временем, к сожалению, было утрачено, в какой-то степени восполняет эту утрату, а также в историческом плане является незаменимым источником для воссоздания, политической, социально-экономической и культурной жизни Хорасана и Мовароуннахра, начиная с первой половины X века, а также освещает сотрудничество представителей Саманидской династии с правителями Систана и Рая. [1-А].

Историческая география Систана свидетельствует о том, что климат, природные и географические условия играли немалую роль в складывании народностей этой области региона. Если обилие рек и водных ресурсов приводили к развитию системы орошения, то это, в свою очередь стимулировало расширению и совершенствованию сельскохозяйственного производства в крае. Если такое природное явление, как наступление песка с пустынных на обитаемые районы вынуждало население находить способы борьбы с ним, с другой стороны частные ветра подсказали систанцам изобрести ветреные мельницы, которые еще больше прославили их среди других народов. Об этом упоминается во многих других исторических и географических трудах исследуемого периода. [3-А].

Систан наряду с Хорезмом, Согдом, Тохаристаном, Раем, Хорасаном, Чачом, Ферганой и другими территориями исторического Ирана был известен с древних времен. Так, исторический памятник «Шахри Сухта» («Сгоревший город»), найденный в результате поисковых работ археологов, признан одним из центров древнейшего поселения человечества. Согласно иранской мифологии, Систан во всех периодах истории, начиная с правления Пешдадидов и Кеянидов, а также в периода Ахеменидов, Ашканидов и

Сасанидов занимал важное место, а легендарный систанец Рустам, считался героем всех ираноязычных народов. «История Систана» содержит описание подобных рассказов, которые подтверждены и другими письменными источниками. Кроме того, Систан, судя по содержанию первоисточника, имел прочные связи с другими областями региона, а также являлся местом проживания предков таджиков. [9-А].

Систан во времена арабского нашествия десятки раз подвергался грабежу и жестокому угнетению народов, живущих здесь, которые мужественно боролись за свое освобождение. Именно в этот период вместе с арабской миграцией в стране стала насаждаться идеология, которая со временем стала играть важную роль в политической жизни данного региона. Согласно «Истории Систана» арабские династии Омейядов и Аббасидов преследовали свои корыстные цели, направленные на грабеж и разорение городов, которые ни один раз подвергались подобным жестоким действиям. Следует отметить, что во времена приобретения Хорасаном и Мовароуннахром своей независимости Систан сыграл важную роль в освободительной борьбе народов Ирана и Центральной Азии. [4-А].

Представители Саффаридской династии, имеющих систанские корни, стали в последствии гордостью всех ираноязычных народов. Так, Якуб и Амр внесли большой вклад в освобождении таджикских земель от Арабского халифата. Согласно «Истории Систана», наряду со своим свободолюбивым народом, боровшимся за независимость, этот край оставил свой достойный след в развитии и совершенствовании новоперсидского (таджикского) языка. Кроме вышеуказанной оды А.Рудаки в «История Систана» можно встретить немало отрывков из поэтического творчества арабских и персидских поэтов, в которых освещены те или иные исторические события, имеющие немалое значение не только для исторической, но и филологической науки.

Кроме всего прочего, содержание исследуемого источника отражает историю взаимодействия династии Тахиридов с событиями, проходившими в Систане, событиями, связанными с политикой Аббасидов и Тахиридов, а также возникшие народного недовольства и начало нескольких их выступлений против поработителей. Тахириды, столкнувшись с этими событиями, не в силах были удержать под своей властью эти земли. Их борьбе против народных выступлений в конечном итоге закончилась поражением этой династии в Систане и уходом их с политической арены.

Саманиды, которые по сравнению с Тахиридами, в своей внутренней политике были более независимыми, сделали немало, чтобы удержать систанцев в своем подчинении. Однако их политика также не увенчалась успехом. Поэтому в последствии они стали больше уделять внимание чтению хутбы в Систане и печатанию манет, получая от них только подарки, а местные налоги оставляли в их распоряжении. Автор «История Систана» не одобрял политику Тахиридов и Саманидов в Систане, не принимая делопроизводство этих династий в этом крае. Такое отношение к

центральной и местной политике властей было характерно и другим сочинениям, посвященных местным историям. [5-А].

Авторы «История Систана» открыто признают, что одним из разрушительных факторов Систана являлись на протяжении всей её истории народные восстания. Неслучайно в источнике описываются десятки народных волнений. Ни в одном другом сочинении, посвященных местной истории, не уделяется такое большое внимание данному вопросу. В изучаемом тексте описываются не только события народных восстаний, но и делаются попытки показать причины и последствия этих событий. Авторы «История Систана», поддерживая некоторые из этих народных волнений, высказывают мнение о чрезмерной эксплуатации народа со стороны чужеземцев, что является в средневековой историографии редким явлением.

Авторы данного источника считают правление тюрков великим несчастьем для систанцев. В нем дается краткое описание политической и социальной политики династий Газневидов, Салджукидов, которые мы не встречаем в других источниках. Авторы «История Систана» рассказывает о грабеже и бесчинствах гузов и исмаилитских федаи, и проклиная их. [8-А].

«История Систана», являясь уникальным историческим источником, имеет немалое значение в изучении религиозных верований таджиков. Сведения этого сочинения об истории легенд ираноязычных народов, имея большое научное значение, отражают как общие, так и отличительные черты народов в этих вопросах. Этот источник представляет нам также сведения об отдельных народных обрядах и обычаях, которые в других источниках мало освещены. В книге имеются конкретные данные о процессе исламизации населения Систана и религиозных течениях, особенно влияние хариджизма в Систане IX-XII веках. «История Систана» также подробно освещает борьбу систанцев против арабского халифата.

В целом, «История Систана» еще достаточно не исследована в отечественной историографии. Её глубокое изучение позволит прояснить новые страницы в истории таджикского народа.

Рекомендации по практическому применению результатов исследования

1. В учебных планах гуманитарных специальностей вузов особое внимание уделить изучению предмета «Историография таджикского народа», также в процессе занятий подробно изучать сведения, изложенные в «Истории Систана» и других исторических и литературных источниках, сочиненных на родном таджикском языке;

2. Опираясь на сведения «Истории Систана», изучить важные страницы истории борьбы регионов против арабов, где были заселены таджики, И на этой основе разработать необходимые пособия для студентов и любителей истории;

3. На основе данных «Истории Систана» и других исторических источников, исследовать процесс исламизации жителей Систана, как части исторической территории предков таджиков в рамках специальных программ и проектов;

4. Народные восстания, произошедшие в Систане VIII-X веках, были связаны с другими народными движениями Хорасана и Мавераннахра, их всестороннее изучение поможет определить малоизученные страницы социальной истории таджиков;

5. Для укрепления основ национального государства особое значение имеет изучение связей центральных правительств Хорасана и Мавераннахра (в том числе Саманидов) и Систана с другими регионами на основе сведений «Истории Систана» и других исторических источников;

6. «История Систана» – один из важнейших исторических, этнографических и литературных источников персидского языка. В нынешних условиях глобализации и упадка национальных ценностей широкое ее изучение призвана повысить образовательный уровень и национально -патриотический дух молодого поколения в период независимости Таджикистана.

I. Научные статьи, опубликованные в рецензируемых журналах, включенных в перечень Высшей аттестационной комиссии при Президенте Республики Таджикистан:

- [1-A]. Муллоҷонов, С.К., Садиров Ш.А. Чуғрофияи таърихии Систон дар асрҳои миёна [Матн] / С.К. Муллоҷонов, Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. - Душанбе, 2019. – №10. С.117–122. ISSN 2074-1847
- [2-A]. Садиров, Ш.А. Таърихи Систон ва ҷойгоҳи он дар таърих, фарҳанг ва адаби тоҷик [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. - Душанбе, 2019. – № 5(82). – С.280–283. ISSN 2219-5408
- [3-A]. Садиров, Ш.А. Тарихи Систон как источник по древней истории Систана [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. - Душанбе, 2021. – № 6(95). – С.308–311. ISSN 2219-5408.
- [4-A]. Садиров, Ш.А. Инъикоси баъзе паҳлуҳои фаъолияти сиёсии Якуб ибни Лайс бар асоси ахбори «Таърихи Систон» [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ. – Душанбе, 2022. – № 1(96) – С. 296-298. ISSN 2219-5408.

II. Научные статьи, опубликованные в других изданиях

- [5-A]. Садиров, Ш.А. Систон дар замони Сомониён [Матн] / Ш.А. Садиров // Суннатҳои Сомониён ва таъсиргузории он дар фарҳангу тамаддуни мардумони Осиёи Марказӣ ва Шарқи Наздик. - Душанбе, 2020. – С. 172-182 (Систан в период правление Саманидов). –С. 172-182.

- [6-A]. Садиров, Ш.А. Муомилоти пулӣ дар замони Сомониён [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишкадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. №3(7). – С. 173-176.
- [7-A]. Садиров, Ш.А. Таърихи Бухоро»-и Абубакри Наршахӣ ҳамчун маъхази таърихӣ [Матн] / Ш.А. Садиров // Паёми Донишкадаи омӯзгорӣи Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт. – 2021. №4(8). – С. 143-145.
- [8-A]. Садиров, Ш.А. Муҳорибаи Дандонакон ва ташаккулёбии давлати Салҷуқӣён / Ш.А. Садиров // Маҷмуаи мақолаҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ бахшида ба таҷлили 30-юмин солгарди истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзӯи «Рушди илмҳои башардӯстӣ (гуманитарӣ) дар 30 соли истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон». – Рашт, 2021. -С. 28-33.
- [9-A]. Садиров, Ш.А. История завоевания арабами Систана по материалам «История Систана» и других исторических источников [Матн] / Ш.А. Садиров // Материалы Международных научно-практических мероприятий Общество науки и Творчество. Апрель 2022 г. Сборник научных трудов «Наука в интерпритации современного образовательного процесса». – Казан, 2022. – С. 135-140.

АННОТАТСИЯ

ба диссертатсияи Садиров Шарафҷон Аҳтамович дар мавзӯи «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи таърихӣ» барои дарёфти дараҷаи илмӣи номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 07.00.09. – Таърихнигорӣ, маъхазшиносӣ ва методҳои таҳқиқоти таърихӣ.

Калидвожаҳо: «Таърихи Систон», таърихнигорӣи маҳаллӣ, Систон, Хуросон, Мовароуннаҳр, тоҷик, араб, фарҳанг, шӯриш, дин, хориҷӣ, Сафориён, Сомониён

Мубрамияти мавзӯ. «Таърихи Систон» аз ҷумлаи сарчашмаҳои хеле муҳими форсӣ ба шумор рафта, он ба гурӯҳи таърихномаҳои маҳаллӣ шомил мешавад, ки роҷеъ ба музофоти хос маълумот медиҳад. Замони дақиқи навиштани ин китоб номаълум буда, таъмин меравад, ки байни асрҳои XI-XIV навишта шудааст. Сарчашмаи мазкур таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии яке аз музофоти муҳим – Систонро аз замони қадим то асри XIV фаро гирифта, хусусан ҳаводиси асрҳои VII- XII дар он муфассал баён ёфтааст. Ин асар дар Тоҷикистон хеле кам омӯхта шуда, нахустин бор дар ҷаҳорҷӯбаи як рисолаи номзадӣ таҳқиқ мегардад.

«Таърихи Систон» дар бораи замони истилои араб, устуворшавии хилофат дар Хуросону Мовароуннаҳр, ба вучуд омадани давлатҳои миллии тоҷикӣ дар ин сарзамин, ғалабаи туркон бар Хуросону Мовароуннаҳр ва сабабу натиҷаи ҷунбишҳои халқӣ маълумоти муфид медиҳад.

Ҳадафи таҳқиқот омӯختани сарчашмаи нодири таърихӣ «Таърихи Систон» ва муайян кардани ҷойгоҳи он дар миёни осори таърихӣ буда,

ахбори онро бо маълумоти манобеи дигар қиёс карда, санаҳо ва ҷузъиёти ходисаҳо дақиқ мегарданд.

Вазифаҳои асосии унвонҷӯ муайян кардани сабабҳо ва заминаҳои пайдоиши таърихнигории маҳаллӣ,-таҳқиқи «Таърихи Систон» ба ҳайси сарчашмаи таърихӣ, муайян кардани мухтаво, мазмун ва сохтори «Таърихи Систон», мушаххас кардани сарчашмаҳои аслии «Таърихи Систон», бар асоси ахбори «Таърихи Систон» таҳқиқи ҷуғрофияи таърихии сарзамини Систон, муайян кардани сиёсати давлатҳои тоҷикии Тоҳириён, Сафғориён ва Сомониён нисбат ба Систон ва мардуми он, таҳқиқи сарнавишти Систон дар ҳаёти давлатҳои Аббосиён, Ғазнавиён ва Салҷуқиён, бар пояи ахбори «Таърихи Систон» ва қиёси он бо сарчашмаҳои дигари муайян кардани ҷунбишҳои халқӣ ва натиҷаҳои он, омӯзиши «Таърихи Систон» ҳамчун сарчашмаи нодир роҷеъ ба забону адабиёт, дину ойин ва фарҳанги тоҷикон.

Диссертатсия аз сарсухану охирсухан, рӯйхати адабиёт, се боб ва ҳашт зербоб иборат мебошад.

Аннотатсия

на диссертацию Садирова Шарафджона Ахтамовича на тему: «История Систана» как исторический источник» на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.09. - Историография, источниковедение и методы исторических исследований.

Ключевые слова: «История Систана», местная история, Систан, Хорасан, Мавераннахр, таджики, арабы, культура, восстание, религия, хаваридж, Саффариды, Саманиды.

Актуальность темы. «История Систана» является одним из важнейших персидских источников и входит в группу местных историй, которые предоставляют сведения об определенных провинциях региона. Точное время написания этой книги неизвестно, но предполагается, что она была создана между XI-XIV веками. Указанный источник охватывает политическую, социальную и культурную историю одной из самых важных провинций – Систана с древних времен до XIV века, в котором особенно подробно описаны события VII - XII веков. Эта работа мало изучена в Таджикистане и впервые исследуется в качестве отдельной кандидатской диссертации.

«История Систана» дает весьма полезную информацию о времени арабского нашествия, укреплении халифата в Хорасане и Мавераннахре, возникновении местных таджикских государств на этой территории, победе тюрок в Хорасане и Мавераннахре, а также о причинах и результатах народных движений.

Цель исследования – изучение уникального исторического источника – «История Систана» и определение его места среди исторических трудов на

основе сопоставления ее сведений со сведениями других источников, уточняются даты и детали событий.

Основные задачи соискателя – определение причин и предпосылок возникновения местной истории, изучение «Истории Систана» в качестве исторического источника, определение содержания, смысла и структуры «Истории Систана», конкретизация оригинальных первоисточников «Истории Систана» на основе сведений «Истории Систана», изучение исторической географии Систана, определение политики таджикских государств –Саффаридов и Саманидов в отношении Систана и его населения, изучение судьбы Систана в период правления Аббасидского, Газневидского и Сельджукидского государств, согласно сведениям «Истории Систана», сравнение их со сведениями других источников для изучения народных движений и их результатов, изучение «Истории Систана» как ценного источника, касающейся вопросов таджикского языка, литературы, религии и культуры.

Диссертация состоит из введения, трех глав, состоящих из восьми и параграфов, заключения и списка использованных источников и литературы.

ANNOTATION

of the dissertation of Sadirov Sharafjon Akhtamovich on the topic "History of Sistan" as a historical source" for the degree of candidate of historical sciences in the specialty 07.00.09. - Historiography, source studies and methods of historical research.

Key words: "History of Sistan", local history, Sistan, Khorasan, Maverannahr, Tajik, Arab, culture, uprising, religion, Khawarij, Saffarids, Samanids.

Relevance of the topic. The "History of Sistan" is one of the most important Persian sources, and is part of a group of local histories that provide information about certain provinces. The exact time of writing this book is unknown, but it is assumed that it was written between the XI-XIV centuries. This source covers the political, social and cultural history of one of the most important provinces - Sistan from ancient times to the 14th century, it describes the events of the VII - XII centuries in particular details. This work has been little studied in Tajikistan, and is being researched for the first time as part of a separate PhD thesis.

The "History of Sistan" provides useful information about the time of the Arab invasion, the strengthening of the Caliphate in Khorasan and Maverannahr, the emergence of local Tajik states in this territory, the victory of the Turks in Khorasan and Maverannahr, as well as the causes and results of popular movements.

The purpose of the study is to study the unique historical source "History of Sistan" and determine its place among historical works, comparing its information with information from other sources, specifying the dates and details of events.

The main goal of the applicant is to determine the causes and prerequisites of the emergence of local history, the study of the "History of Sistan" as a historical source, the definition of the content, meaning and structure of the "History of Sistan", the concretization of the original primary sources of the "History of Sistan" based on the information from "History of Sistan", the study of the historical geography of Sistan, the definition of the policy of the Tajik states - Saffarids and Samanids in relation to Sistan and its population, studying the fate of Sistan during the reign of the Abbasid, Ghaznavid and Seljuk states according to the information of the "History of Sistan", comparing the information of the "History of Sistan" with information from other sources to determine popular movements and their results, studying the "History Sistana" as a rare source concerning the Tajik language, literature, religion and culture.

The dissertation consists of a preface, a list of references, three chapters and eight paragraphs.